Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

RADOVI II, knj. 1

Đurđev, Branislav

1954

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/908de0df-4347-4f76-a080-854ff2fd6b21

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

RADOVI

KNJIGA II

ODJELJENJE ISTORISKO-FILOLOŠKIH NAUKA

Knjiga I

ANU BiH АНУ БиХ

SARAJEVO
1954

JOVAN VUKOVIĆ

POSEBNI PERIFRASTIČNI MODALNI GLAGOLSKI OBLICI U SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

(Primljeno na sjednici Odjeljenja istorisko-filoloških nauka 13 juna 1953 g.)

Opšte su poznata u našem jeziku dva modalna lična glagolska oblika — jedan prost oblik, imperativ, i drugi složen, perifrastičan, — kondicional, ili, kako ga je, s obzirom na njegovo osnovno i izvorno značenje, bolje zvati, potencijal. I jedan i drugi oblik obuhvataju svojom upotrebom širok krug modalnih značenja, a osim toga i jedan i drugi oblik prelaze u svojoj upotrebi granice modalnih značenja i, mešajući se s vremenskim oblicima, dobijaju i vremenska značenja. Ali, osim toga, uporedo s potencijalom, najviše u istim značenjima u kojima se on obično upotrebljava, a delimično i u posebnim, isključivo svojim značenjima, u našem jeziku javljaju se i druge glagolske forme, stvarno u svojstvu glagolskih modalnih oblika. Oni, ovi glagolski oblici, svojstveni su u ponekim značenjima samo govornom narodnom jeziku, a poneki od ovih oblika su i teritorijalno ograničeni; tako se poneki od njih i ne javljaju u književnom izrazu, ili se, i kad se javljaju u njemu, u ponekom svom značenju ređe mogu naći. Ovi oblici, o kojima je malo i samo uzgred bilo reči u našoj naučnoj literaturi (a većim delom, videćemo, kao takvi nisu bili ni zapaženi), biće predmet ove studije. Kao pomoćni glagoli perifrastičnih glagolskih konstrukcija koje je potrebno kao takve proučavati javljaju se imati, hteti i biti. Biće reči o onim glagolskim formama koje se, posmatrane same za sebe, po svom značenju javljaju u svojstvu posebnog složenog glagolskog oblika, i koje su glagolski perifrastični oblici isto toliko koliko je to i koji od opšte poznatih složenih glagolskih oblika.

I.

1. Prof. Belić, u svojim univerzitetskim predavanjima, kaže: »Za futur se upotrebljava i imam, sa infinitivom, ali taj futur čuva još uvek izvesno modalno značenje koje mu dolazi od glagola imam:

Ne haj hodit znati, kada imaš umrit (= moraš) (Marulić). — Svakaslava i moć pod suncem na sviti na manje ima doć (Vetranić). — Pred tobom je sve sadanje, što bi, što jes, što ima doći (Palmotić). —

Ako pođeš dvorit cara, Marko, imam tebi opaliti dvore i odvesti t' ljubu za robinju (Bogišić). — Kardun koji ima bosti s dračom iznikne (Daničić).«[1])

Kao što to pokazuju i Belićeve reči i kao što se to jasno vidi i iz primera koje je uzeo, ovde imamo posla sa posebnim i utvrđenim oblikom za futursku radnju, i taj oblik ide naporedo sa običnim indikativnim futurom. On, ovaj oblik, u stvari, nije ništa drugo već nasleđena konstrukcija perifrastičnog futura sa glagolom imѣti: imamь, koju nalazimo kao običnu još i u staroslovenskom jeziku, — sa tom razlikom (u odnosu na ovu našu današnju) što je ta konstrukcija u staroslovenskom izvođena običnije od nesvršenih glagola (od svršenih običnu futursku upotrebu imao je prezent). Na našem, srpskohrvatskom tlu, gde je svršeni prezent izgubio običnu futursku upotrebu, konstrukcija je, sasvim prirodno, postala obična i za glagole svršenog glag. vida. Belić s pravom konstatuje da ova futurska konstrukcija čuva modalno značenje, i, u stvari, imamo, pored indikativnog futura, obrazovanog pomoću pomoćnog glagola hteti u prezentu (sa infinitivom glagola koji se upotrebljava), i naporedo s njim, modalni futur sa glagolom imati. Uglavnom, modalno značenje imala je stara konstrukcija i u staroslovenskom (što znači osobinu i zajedničkoslovenskog) jeziku i biće da je u upotrebi za svršene glagole i dolazila najradije da se razlikuje modalno od indikativnog značenja, ili da ovo prvo istakne, kad je modalno značenje inače u rečeničnoj konstrukciji bilo dato. Tako i u primeru: иже не имѫтъ въкоусити съмрьти[2]) ova futurska konstrukcija od svršenog glagola bila je potrebna da označi modalnost. I takvog su obično karaktera primeri staroslovenskog teksta i kad oni u prevodu odgovraju oblicima grčkog indikativnog futura i kad odgovaraju oblicima konjuktiva.[3])

2. Samo, pitanje je da li danas baš svuda ova konstrukcija ima svoje karakteristično modalno značenje, da li se ona, sa svojim inače svojstvenim modalnim značenjem, može izjednačavati sa običnim značenjem indikativnog futura. Prirodno je da se običan futur sa

---

[1]) Sintaksa srpskohrvatskog jezika, predavanja d-r A. Belića, prof. univerziteta, Beograd 1931, str. 57.

[2]) W. Vondrák: Altkirchenslavische Grammatik², Berlin 1912, str 519.

[3]) Stari modalni futur sa imati (< imѣti) karakterističan je za modalno značenje ne samo nesvršenog nego i svršenog glagola, — tako je svršeni glagol pored prezenta u futurskom značenju imao i perifrastični modalni oblik na isti način građen kao oblik od nesvršenih glagola. Uporedi: гл҃ѫ бо вамъ. ѣко аште не ізбѫдетъ правъда ваша. паче кънижьникъ і фарисеи. не імате вънити въ цр҃ство нб҃ское (V. Jagić: зографское евангеліе, 1879, str. 3b), ili isti tekst... аще не избюдеть правда ваша паче книжьникь и фарисѣи не имате вьнити вь црсво нбсное (Miroslavljevo jevandelje u izdanju Ljube Stojanovića, strana 60) — a u Vukovu prevodu isti tekst glasi: Jer vam kažem da ako pravda vaša ne bude veća nego književnika i fariseja, nećete ući u carstvo nebesko (Novi zavjet, 1847, str. 4). — Vukovo modalno futursko značenje obeležava se običnim futurom.

svojom širokom upotrebom i u indikativnim i u modalnim značenjima, i sa takvom upotrebom gde se u tananim nijansama može prelivati u jedno i drugo značenje, i gde je granica ovih dveju kategorija značenja jedva uhvatljiva, ili je ponekad i neuhvatljiva, — prirodno je, kažem, da se u međusobnom mešanju u upotrebi običan futur često može poklapati sa ovom modalnom futurskom formom. Otud nije bilo teško da se dođe do toga da i modalni futur sa i m a m dobije mogućnost da zauzme mesto običnog indikativnog futura i u indikativnom značenju. I iz primera koje je naveo prof. Belić, čini mi se, mogli bismo izuzeti primer: »Pred tobom je sve sadanje, što bi, što jes, što i m a d o ć i,« gde ne bismo mogli sasvim lako utvrditi da u izrazu š t o i m a d o ć i ima kakve modalnosti, više nego što je ima obična futurska radnja, čija realizacija se može dati sa toliko sigurnosti koliko je ona moguća u običnom smislu za svaku futursku situaciju. Ne bih rekao da je u ovom slučaju bila posredi piščeva želja da istakne modalnost glagolsku za buduću radnju nasuprot indikativnim značenjima glagola za preteritalnu i prezentsku situaciju: š t o b i, š t o j e s, — i mislim da u izrazu i m a d o ć i, ovde upotrebljenom mesto ć e d o ć i (u indikativnom značenju), i m a dobija samo stilsku vrednost. Po mome mišljenju, ne menja stvar što je izraz i m a d o ć i ovde u pesničkom stilu, baš u stihu, — značenje je ekvivalentno značenju indikativnog futura, i izraz je dat onako kako bi se i u savremenom jeziku moglo isto značenje obeležiti istim ovim glagolskim oblikom.

U svakom slučaju, među mnogobrojnim primerima ove modalne konstrukcije koje nalazimo u Rječniku Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu imamo i takvih koji nisu ništa drugo nego obična zamena indikativnog futura sa ć u — dakle, ova modalna konstrukcija sa indikativnim — a ne sa svojim modalnim značenjem. Uzmimo u razmatranje koji ovakav primer. Prvi među primerima koji se tamo navode sa značenjem »kao hotjeti ... pokazuje budućnost uopće« (III, 808b: Kto hoće sije potvoriti, ne malь gnêvь i nakazanije ima vьsprijeti otь kraljevьstva mi (Monumenta serbica, 20) možemo protumačiti i sa modalnim značenjem futurskog izraza jer je, u stvari, čitava rečenica modalnog karaktera. Ali dalje u ovim primerima, koji su u Rječniku s dobrim jezičkim osećanjem odvojeni od primera sa debitivnim (gde oblik glagola i m a t i odgovara vrednosti glagolskog oblika t r e b a) značenjem, imamo i takvih u kojima ne možemo ni u nijansama naći i futursku modalnost, — ništa drugo nego obično futursko značenje. Takvo značenje bi moglo biti u primeru: Svi ljudi u s k r s n u t i i m a j u, — što se sasvim lepo može shvatiti kao obična tvrdnja d a ć e s v i l j u d i u s k r s n u t i, kao kad bi se u nesumnjivom indikativnom značenju reklo: s v i ć e l j u d i u s k r s n u t i. Ili dalje, bez ikakvog traženja konteksta (što bi bilo za izvesne primere na ovom mestu u RjA potrebno učiniti), ovaj Gundulićev primer može najjasnije potvrditi indikativno značenje naše konstrukcije: Što je bilo, prošlo je veće; što ima biti, još nema toga. Kao vremenske antipozicije za preteritalnu i futursku radnju (bivanje) stoje ovde potpuno paralelno jedan prema drugom izrazi b i l o j e (čisto vremensko značenje) i

ima biti (opet čisto vremensko značenje — kako ga najprirodnije može shvatiti naše jezičko osećanje). Ovde izrazu ima biti ne možemo pripisati kakvo modalno značenje ni u nijansi, recimo: treba biti, mora biti ili sl. (iako je pesnik i u tom smislu mogao svoju misao reći). Ovde nas ne sme zavarati ni stih, ni emocionalni karakter čitavog izraza, jer je on mogao biti dat i najobičnijim tonom, kao čista refleksija, kako bi se to moglo sasvim lepo reći u savremeniom, i govornom i književnom, izrazu: što je bilo, to je već prošlo, ali još nemamo toga što ima biti (= što će biti).

Kako bi se god moglo prigovoriti ovakvom tumačenju izvesnih između gore analiziranih primera, i koliko god bi se mogla u ovom ponegde razilaziti jezička osećanja, ostaje ipak stvar prilično jasna da (ma koliko bismo je, možda, mogli malo imati) ima i takve upotrebe futurske konstrukcije sa glagolom imati gde je moguće indikativno futursko značenje — i kad je reč o futurskim situacijama u kojima je lak i oštro nerazgraničen dodir između indikativnih i modalnih značenja. To nam samo po sebi može biti razumljivo kad imamo u vidu sva svojstva indikativnih i modalnih oblika po njihovoj upotrebi, — i bilo bi čudo da toga nema.

3. Bogatstvo primera u RjA za glagosku konstrukciju o kojoj govorimo (naravno, osim izuzetaka, sve u modalnim značenjima) pokazuje kako je ona obična u jeziku starijih perioda našeg pisanog izraza,[4]) a tek po koji primer imamo tamo iz savremenog jezika — iz narodne pesme i pripovetke. Tako imamo: Tu ima doći mlad kralje — nar. pesma (Vuk); Sutra imaju doć mojeh dveh brat ljubi — nar. prip. (Mikuličić); Žali nevu stara majka, otkle ima poć — nar. pesma (Vuk). — Ne možemo govoriti danas o tome koliko je gde i kuda modalna konstrukcija sa glagolom imati rasprostranjena u našim govorima, ali, svakako, u savremenom govornom jeziku ona nije neobična. Bar u izvesnim krajevima ona je u svakidanjem razgovornom jeziku vrlo obična. Običnija je, svakako, u običnom razgovoru — dijaloškog karaktera — nego u izlaganju i pripovedanju. I može se konstatovati za izvesne govore, čije sam sintaksične osobine ispitivao, da imamo naporedo jedan prema drugom — indikativni futur (sa ću) i modalni (sa imam), jedan sa

[4]) Za ilustrovanje uobičajene upotrebe ove modalne konstrukcije u starim tekstovima mogu, između ostaloga, poslužiti i skoro objavljeni glagoljski tekstovi testamenata iz XVI i XVII veka iz Istre, gde, pored futura u modalnom značenju, prezenta i imperativa u raznim rečeničnim konstrukcijama, sretamo, kao obične fraze, izraze: da vsako letu, ima se davat večnim zakanom pol spuda vina;! da moii brati imaju učinit moj prvi, sedmi... i na letnicu vsako letu; i vsako letnicu ima činit — i sl. (Vjekoslav Štefanić: Glagolski notarski protokol iz Draguća u Istri 1595—1630, Radovi Staroslovenskog instituta, knj. I, Zagreb 1952, str. 73—174). Isto to pokazuju opšte fraze crkvenih odredaba o radu i vladanju sveštenstva — u poljičkim glagolskim tekstovima iz XVII veka, gde se, po pravilu, zapovesti daju naizmenično u glagolskom obliku imperativa i ovog modalnog futura, kao: »Redovnik budi obučen u kimšu i stolu, putem ima govorit salam Pomiluj me Bože...«, gde se često ponavlja ovaj oblik i od samog glagola imati: ѣma ѣmati likuѣnu, s prilikom od koga sveca — itd. (vidi Vladimir Mošin: Poljičke konstitutije iz 1620 i 1688 godine — u istoj knjizi Radova, 175—205).

pretežnom upotrebom za indikativna, drugi sa upotrebom za modalna futurska značenja i izuzetnom mogućnošću upotrebe i u indikativnom značenju.

4. Iz građe za upotrebu glagolskih oblika, najviše u crnogorskoj i današnjoj istočnoj Hercegovini i delu Sandžaka, navešću ovde za savremeni jezik nekoliko primera obične upotrebe modalne konstrukcije sa glagolom imati: imam ti ja, moja draga, ovo poplastiti, pa ćemo onda razgovarati; imam ja njemu razbiti nos, bezobrazniku jednom; nemam ja njemu o tome polagati nikakva računa; nemaš ti moju đecu uznemirivati, nijesu ti ništa kriva; ima on meni doći na noge, a ne ja njemu; ako ti ljucki uradiš svoj posao, nemaš se čega bojati; ako mi nijesi pomogao kad sam radila, nemaš me ni kritikovati. — Naravno, u ovakvim primerima će mesto infinitiva doći rado i prezent sa svezom da — nemaš ti mene da kritikuješ — i sl., i rekao bih da je ponegde u govorima danas mnogo širi u upotrebi baš oblik prezenta sa da nego infinitivni (to u dobroj meri odgovara naporednoj upotrebi infinitiva i prezenta sa svezom da u istom futurskom značenju).

Modalna značenja ove glagolske konstrukcije, kako se ona ogledaju ovde u navedenim primerima iz govornog jezika, kreću se različito nijansirana od najobičnijeg kakvo je u glagolskim konstrukcijama sa glagolom trebati (nemaš me kritikovati = ne treba da me kritikuješ) do značenja kakvo je u konstrukcijama sa glagolom morati (imam ovo poplastiti = moram ovo poplastiti), i dalje do značenja kakvo je u konstrukciji sa glagolom smeti (nemaš ti moju đecu dirati = ne smiješ...). Naravno, da se, prema govornoj situaciji, može jedan izraz po jačini tona tumačiti u raznim nijansama značenja — u smislu veze sa glagolom trebati, smeti, morati — i sl. Tako se, uglavnom, kreću značenja u navedenim i drugim modalnim primerima iz RjA.

5. U savremenom literarnom izrazu nije tako običan ovaj modalni futur, on će se tek pogdegde javiti u dijalogu i inače u jeziku pisaca gde se više oseća boja narodnog govora. Ja sam mogao primetiti da je on redi u pisanom tekstu za neposrednu budućnost (modalnu) nego za relativnu budućnost koja se vremenski odnosi na prošle događaje (v. niže). Na neposrednu budućnost se odnosi (kao i u gornjim primerima govornog jezika) ovaj primer na koji sam naišao u pismima popa Vuka Popovića, rišnjanina, pisanim Vuku: »... i po riječi jednog njegova ortaka, kome dogoni ovde goveda ima doći brzo.« (Javlja Vuk Popović Vuku o dolasku Vukova rođaka Šuja Karadžića).[5]) I, dalje, u pripovedačkom dijalogu Dušana Đurovića(Bjelopavlići u C. Gori): »... no da se ovom narodu dade dževap, da večera, a onda da odredim ko što ima sutra da radi (= raditi — prim. J. V.) kako ne bi bilo zbrke.«[6])

[5]) Vukova prepiska, knjiga VII, Bgd 1913, str. 381.

[6]) Dušan Đurović: Pod vedrim nebom — roman, Prosveta, Beograd 1950,. str. 207.

6. Sasvim je razumljivo što će se i u govorima i kod savremenih pisaca ovaj modalni futur, u ovoj formi — prezent glagola imati + infinitiv (odnosno present sa *da)* upotrebljenog glagola — upotrebiti rado i za relativnu budućnost koja se odnosi na prošlost, ili za relativnu budućnost koja vremenski nije ograničena u sferama prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti. Npr.: on je još onda govorio da ima za mjesec dana svršiti taj posao (da mora, da treba svršiti...); govorila sam ja njemu da on nema (ne treba) više da se petlja oko toga, a on me nije poslušao, no je produžio i dalje, pa sad plaća. — Takve prirode su i ovi primeri savremenih pisaca: »I cigli je znao da se imaju sada natjecati o pobjedu samo oni: Rašica i alaj-čauš« (Šimunović).[7]) — »Ne govorahu među sobom, a meni još manje, te naslućivah da se ima nešto dogoditi« (ibid. 242). — »A sve to tako hitro i mrko, baš kao u početku boja u kojem se ima proliti silna krv junačka i kad je svakome čast i slava na pameti« (ibidem 51) — relativni futur u svevremenskoj situaciji. — »Najzad se seti da u tom bogatom domu ima da živi njena kćerka« (Đurović: Pod vedrim nebom, 158).

7. Nije modalna futurska konstrukcija sa glagolom imati ograničena po obliku samo na pomoćni prezent (glagola imati) i infinitiv, nego imamo čitav sistem oblika gde se, pored prezenta, javljaju u svojstvu pomoćnog glagola i preteritalni oblici glagola imati — perfekat, imperfekat i aorist (imao sam, imađah i imah). Sama konstrukcija rečenice i stilizacija teksta u kojoj se zamišljaju i komponuju govorne situacije uslovljava upotrebu ovih dvaju različnih oblika relativnog modalnog futura. Lep broj primera nalazimo i u RjA (III, 809a) perifrastičnih oblika za relativnu futursku radnju koja se odnosi na prošlost — gde se u službi pomoćnog glagola nalaze preteritalni oblici glagola imati: Bijaše rekao da veće obraza njegova vidjeti ne imadijahu (F. Lastrić). — Najpri joj anđeo navišćuje veselje i radost, koju divica udilj onda u svom srcu imadijaše imati po ostalim ričima koje joj imadijaše reći (= koje će joj tek reći, — približno, — primer od J. Filipovića). — Hotiše plakati svoju nesriću, gdi brez poroda imadiše poći s ovog svita (A. Kačić). — Ispitivaše od njih gdi se imaše Krst porodit (I. Bandulović). — Imao si se stidit kad si ulazio (budućnost prema momentu kad je trebalo imati svest o stidu, — primer od Lučića). Itd. Itd. — Svejedno bi bilo u ovim i sličnim primerima da li će biti upotrebljen imperfekat ili perfekat od glagola imati, ali bi, svakako, ovde neobičnije zvučao aorist. Možda bi se u tome što kod starih pisaca imamo imperfekat, a ne pokazuje se kao i isto tako običan perfekat pomoćnog glagola, ogledala kakva dijalekatska tendencija da se imperfekat ustali baš u svojstvu pomoćnog glagola kao oblik koji je mogao življe predočiti relativnu budućnost.

[7]) Dinko Šimunović: Odabrane pripovijetke, Beograd (Novo pokoljenje 1951, str. 56).

Onde gde je relativna budućnost određena samim kontekstom, kao što je slučaj sa ponekim primerima u RjA, svejedno bi bilo da je mesto imperfekta (ili perfekta gde se i on nađe), koji sam po sebi ukazuje na prošlost, upotrebljen običan modalni futur — sa prezentom glagola imati: Bijaše rekao da veće obraza njegova viditi ne imaju — i sl.

8. I u današnjim našim govorima ovaj se modalni futur za relativnu budućnost nalazi u svakidanjoj upotrebi: nijesi mi imao zadirkivati dijete, kad ti nije ništa radilo (= nisi smio...); imao si ti slušati svoga starješinu ako ćeš da ti kod njega bude dobro (trebalo je da ga slušaš); bješe to one zime kad ja imadijah da gradim ovu kuću (= kad je trebalo, kad sam namjeravao graditi, da gradim...); u ono vrijeme imadijagu da sude (= suditi) kapetani, a dotada su sudili knezovi (= to je bilo vrijeme kad je trebalo da postanu kapetani — kao sudije, mjesto dotadašnjih knezova); te godine imala je da nastupi teška zima (sa stajališta onga ko priča u momentu govora zna se da je nastupila teška zima, a ona je imala da nastupi posle govorne situacije o kojoj se priča); to je bilo onoga proljeća kad je zla godina imala raseliti pola našeg sela (= to je bilo u proljeće prije nego će zla godina raseliti pola našega sela); njen sin se rodio taman one jeseni kad sam se ja imala dovesti u ovu kuću, — i sl. — Kao što pokazuju ovi primeri, radije će se u ovoj konstrukciji upotrebiti prezent sa svezom da nego infinitiv sa oblicima glagola imati, verovatno zato što se u jačoj meri ističe modalnost značenja.

9. Ovi primeri iz govornog jezika, i drugi koji bi se u ovom smislu mogli navesti, pokazuju nam ipak razliku između starije, kod zapadnih pisaca, i današnje upotrebe ovih perifrastičnih konstrukcija sa glagolom imati. Današnje govorne konstrukcije sa preteritalnim oblicima ovoga glagola nalaze se samo u onim rečeničnim sklopovima u kojima se one ne mogu zameniti konstrukcijama prezenta glagola imati i infinitiva. Nisam nigde u živom govoru mogao čuti i zabeležiti kakav izraz sličan gore navedenim: Bijaše rekao da veće obraza njegova vidjeti ne imadijahu. Iako bi bio moguć i ovakav izraz, u živom govoru je danas ređi. Znači da je u današnjem živom jeziku izvesnih govora uglavnom izgrađen i upotpunjen sistem modalnog futura sa oblicima glagola imati — na jednoj strani za običnu budućnost (modalnu) sa prezentom ovoga glagola, a na drugoj za relativnu budućnost u prošlosti s preteritalnim oblicima (imperfekta i perfekta) istoga glagola (a, pored toga, kao što ćemo dole videti, glagolska konstrukcija je dobila i svoju futursku formu, sa izvesnim značenjem relativne budućnosti.

U morfologisanju određenog kruga modalnih značenja za budućnost, običnu i relativnu, jezik izostavlja iz upotrebe ono što lako može izostaviti — modalne oblike sa preteritalnom formom glagola imati u onim rečeničnim konstrukcijama gde ih je lako moguće zameniti prezenatskom formom, a razvio je potpunu upotrebu preteritalnih oblika ovog pomoćnog glagola u konstrukcijama gde je ona

bila potrebna, gde te zamene nije moglo biti bez promene u značenju.

10. U RjA nema primera za upotrebu ove modalne glagolske konstrukcije sa preteritalnim pomoćnim glagolskim oblicima glag. imati — zabeleženih iz nove književnosti (kad govorimo o gore pokazanom krugu modalnih preteritalnih značenja, o druge vrste značenjima biće reči niže).

Biće, svakako, da su i relativno retki u našoj savremenoj pisanoj reči oblici modalnog futura sa preteritalnim oblicima glagola imati u gore pokazanim značenjima. To ne dolazi otuda što ga mnogi naši pisci nisu imali u svom govornom jeziku, nego zato, svakako, što poneke kategorije i obične u jeziku ne nađu svagda mesta u pisanom izrazu i onih pisaca koji svoj izraz u obilju boje osobinama narodnog govornog jezika i lokalnim osobinama svoga kraja. U mnogim tekstovima naših zapadnijih pisaca čiji jezik obiluje modalnim konstrukcijama i sa glagolom imati i sa drugim pomoćnim glagolima nisam nailazio na ove konstrukcije sa preteritalnim oblicima ovoga glagola. Samo mali broj primera iz pisanog teksta mogao bih zasad navesti. — Vuk Popović u pomenutoj prepisci, obaveštavajući, po svom običaju, Vuka Karadžića o prilikama u C. Gori, piše mu o pogubljenju hercegovačkih Turaka koje je Njegoš učinio i između ostaloga, kaže: »... ma kako bilo preko vere nije imao ovo učiniti, sad se sva Turska voiska uzmutila a i Crnogorska ne stoi s'mirom...« (Prepiska VII, 23). Nije imao učiniti ovde znači: nije trebalo da učini. — Od pisaca kod kojih sam mogao zapaziti kao običnije konstrukcije sa modalnom formom glagola imati i infinitivom preteritalne oblike glagola imati u svojstvu pomoćnog glagola mogao sam češće zabeležiti kod Šimunovića. Npr.: »Imao nas je voziti Avram Grlušić, stari kiridžija i rakijaš...« (Odabr. prip., str. 380). — »Ta me odluka vrlo obraduje, jer je baš onoga popodneva imao biti veliki juriš na moju »tvrđavu«...« (259) — »U koliko sam zapamtio, ovo je imala biti naša najdulja vožnja, a i roditelji mi se nekako čudno spremiše za put« (380). — »Nad vratima avlije lepršao se svileni barjak s jabukom na vrhu, a po starom običaju svatovi se imali natjecati tko će ga prvi ugrabiti« (317).

11. Da ovde, u svim pokazanim slučajevima može biti reč o oblicima glagola imati samo u vrednosti pomoćnog glagola i da su tu posredi izgrađene perifrastične konstrukcije oblika, u to se ne može s pravom posumnjati. Paralelno futuru indikativnog oblika (danas indikativnog oblika iako mu kao pomoćni glagol služi oblik koji po poreklu uslovljava modalno značenje) sasvim se lepo razvio i ustalio, bar u jednoj široj oblasti našeg jezika, modalni oblik futura, modalnog futura po osnovnoj svojoj upotrebi. I sasvim je prirodna i očekivana paralelna upotreba i jednog i drugog oblika u sferama modalnih značenja za budućnost — i pravu (relativnu sintaksički ukoliko je svaka modalna radnja u sferi relativa)[8]) i relativnu bu-

[8]) Vidi kod Belića: Sistema glagolskih značenja u knjizi O jezičnoj priordi i jezičkom razvitku, Bgd 1941, str. 390—411.

dućnost za prošlost. Iako futur obični sa širokim mogućnostima obeležavanja i vremenskih i modalnih glagolskih značenja može obuhvatiti u većini slučajeva i ona značenja u kojima se danas u živom govoru kreću sa svojom upotrebom i modalni oblici futura (sa glagolom i m a t i), ipak su i ovi modalni futurski oblici (kao i inače modalni oblici, imperativ i potencijal), mogli prekoračiti granice modalnih kategorija.[9])

12) Koliko god bili neobični, ili samo ređe upotrebljivani svi ovi oblici perifrastičnog modalnog futura u savremenom našem pisanom izrazu i koliko god ih mi ne možemo lako naći ni kod mnogih pisaca u čijem jeziku se ogledaju sintaksičke osobine baš ovih narodnih govora u kojima ovakve glagolske konstrukcije žive u svakidanjem govoru, njih ne treba smatrati ni zastarelim ni dijalekatski uže ograničenim. Oni, ovakvi kakvi su, nose u sebi svežinu našeg živog izraza u jeziku i imaju pravo i na književnu upotrebu kao i mnoge druge sintaksičke konstrukcije bez kojih bi se inače moglo a one ipak služe za stilske mogućnosti bogaćenja jezika. Ja bih rekao da je i ovo jedna od onih sintaksičkih osobina koje su vrlo žive i sveže deluju u razgovornom jeziku naših središnjih govora a ipak u književnom izrazu ne nalaze dovoljno mesta, ali su takvi izrazi uvek gotovi da osveže i književni jezik, ne kao kakva lokalna jezička crta, nego kao opštija jezička osobina za književni izraz dovoljno nezapažena ali za nj ne i neprijemljiva.

Kao i druge perifrastičke konstrukcije, u svim njihovim značenjima, o kojima će dalje biti reči, može se reći da one, kao osobina više razgovornog nego pripovedačkog izraza, i kod pisaca se mogu naći više u dijaloškom nego u njihovu pripovedačkom izrazu.

13) Valja napomenuti još da, paralelno jednoj vrsti habituelnog futura (da ga tako nazovemo) u indikativnom obliku, ide i oblik modalnog futura sa i m a t i u prezentu — kad se obeležava radnja koja se ponavlja i kao uobičajena daje jednu vrstu kvalifikativnog značenja. Takav bi bio ovaj primer u Vukovu opisivanju svadbenih običaja: »Uoči onoga dana kad svatovi i m a j u d o ć i momak od roda djevojačka uzme čuturu punu vina, na čuturi vijenac od šimšira i bršljana, za čuturom peškir, pa ide i sazivlje djevojke u svatove.«[10])

Ovde bi se moglo govoriti o tome koliko ovu upotrebu za radnju koja nije obična svevremenska i ukoliko je u sferi kvalifikativnih značenja — možemo osetiti kao indikativnu za relativnu budućnost ili kao modalnu nijansu relativne budućnosti. Ja mislim da i ovaj futur modalnog oblika treba shvatiti u modalnom značenju, kao što bi trebalo shvatiti u tom značenju i futur indikativnog oblika da

[9]) To što imamo čitav sistem oblika sa pomoćnim glagolom i u prezentu i u ostalim oblicima u najviše slučajeva sa debitivnim futurskim značenjem ne daje pravo da se i tu glagol i m a t i shvati kao posebna reč sa vrednošću glagola t r e b a t i. Jer, treba imati na umu da je u ovom i svim sličnim značenjima oblik glagola i m a t i vezan za određenu formu izraza (oblik glagola i m a t i + infinitiv), a van te forme oblici glagola i m a t i nemaju i ne mogu nikako imati takvo značenje.

[10]) Vuk Stef. Karadžić: Život i običaji naroda srpskoga, Beč 1867, str. 308.

je, recimo, rečeno: »Uoči onoga dana kad će svatovi doći... (= kad svatovi treba da dođu, — kad svatovi nameravaju doći — i slično.).

Upotreba ovog modalnog oblika u sferi modalnih značenja kvalifikativnog smisla vrlo je obična, i nju ćemo, bez sumnje, naći i teritorijalno rasprostranjeniju kod naših pisaca. U ovoj široj sferi značenja je i upotreba ovog modalnog futura, mesto običnog, i kad se obeležava radnja za budućnost koja će se stalno, ponavljano vršiti. Takve prirode je i ovaj Ćorovićev primer: »... Sad da ti kažem šta ćeš ovde raditi, poče gazda, pošto je ručao i dobro isprao zube: — Ujutru imaš rano ustati, naložiti vatru, očistiti kundure, omesti avliju i donijeti vode. Potom ćeš u magazu, pa pomesti i urediti dok ja dođem«.[11]) Ovde u dvema rečenicama u istom modalnom smislu upotrebljeni su kao ekvivalenti po značenju oba perifrastična futurska oblika — i modalni i indikativii: imaš ustati itd. ... ćeš u magazu (doći — ispušteno). Jasno je da imamo posla sa dvama glagolskim oblicima upotrebljivim za isto značenje, a u obliku različitim samo po pomoćnom glagolu — imati i hteti.

14) Ima jedno značenje obuhvaćeno modalnim oblikom futura sa prezentom glag. imati koje je, izuzetno od svih značenja ovakvog oblika (sa prezentom pomoćnog glagola), sasvim van domašaja koje u sferi modalnih značenja može imati indikativni futur — sa ću. To bi bilo značenje koje ovaj oblik dobija u ovoj rečenici Ive Andrića: »Tako se oni koji su još tu imaju da stide ili boje najviše otsutnih, a to je lakše.[12]) Ovo je značenje neobuhvatljivo indikativnim futurom zato što se njegova radnja, odnosno stanje, ne odnosi samo na budućnost nego obuhvata i sadanju situaciju, obuhvata upravo i pravu sadašnjost. Oblik se upotrebljava od glagola afektivnog značenja, šire rečeno, od glagola koji znače duševno stanje, raspoloženje i slično. U govornom jeziku u primerima, recimo: imaš da se stidiš (= imaš se stideti), imaš da se bojiš (imaš se bojati), imaš da uživaš, imaš da se raduješ, imaš da bjesniš od gnjeva, ima da mi se vrti glava od silnoga posla (upotrebljeno ne samo u smislu budućnosti nego se govori o sadanjoj situaciji), ima on da skače od radosti (takvo je njegovo stanje da bi trebalo da skače i da se može pretpostaviti da on to i radi); ima on da se previja pred svojim rukovodiocima, jer, ja znam, on ima oraha u džepovima (trebalo bi da se uvija, mora, — kako ja pretpostavljam, on to treba da čini, on verovatno to i čini — ili u raznim nijansama, sa značenjem sadašnjosti to može biti rečeno) — itd. itd.

[11]) Sv. Ćorović: Stojan Mutikaša, Prosveta, Beograd 1950, str. 18.

[12]) Ivo Andrić: Pripovetke — II, Srpska književ. zadruga, Beograd 1936, str. 7. Kod Andrića se u opisivanju prošlih događaja ovaj primer odnosi na relativnu preteritalnu sadašnjost i relativnu preteritalnu budućnost, ali je on takav da jednako može biti upotrebljen sa značenjem za vremensku sferu sadašnjosti i budućnosti koja je vezana za momenat govora, i u tom bližem vremenskom odnosu može obuhvatiti i relativnu sadašnjost i relativnu budućnost.

— može biti izraženo slično modalno značenje. U većini slučajeva, kao što možemo osetiti po većini ovakvih primera, ne bi mogao biti lako izraz prezenta od glag. imati + da sa prezentom zamenljiv prezenatskim izrazom istog pomoćnog glagola sa infinitivom. Ali se ipak ovde može govoriti o futurskom modalnom obliku i njegovoj specifičnoj upotrebi u krugu svih modalnih značenja koja može obuhvatiti konstrukcija složena od glagola imati, kao pomoćnog glagola, i infinitiva ili prezenta sa svezom da, kao glavnog glagola. Po mome mišljenju, iako su ovde bliža značenja glagola imati sa značenjem u kojima se ovaj glagol može kretati kao posebna reč, u krugu svoje posebne vrednosti, kao samostalna reč (u leksičkom smislu), ipak nemamo ništa drugo nego glagolski oblik koji svojom službom odgovara pomoćnom glagolu. (Ovde se, naravno, može postaviti pitanje koliko glagol imati kad se izjednačava sa glagolom morati, trebati, smeti i sl., kad, znači, uslovljava modalnost radnje, postoji kao posebna reč (za razliku od slučajeva kad se u izvedenim značenjima izjednačava sa glagolima biti, postojati i sl. (ima tamo gora Romanija — i sl.).[13])

15. Napomenimo još i to da modalnim značenjima obeleženim modalnim futurskim oblicima za preteritalnu budućnost gde imamo u sastavu njihovu preteritalne oblike pomoćnog glagola odgovara sasvim lepo i upotreba modalnog futura za izvesnu vrstu relativne budućnosti — koja se razlikuje od neposredne budućnosti izražene konstrukcijom prezenta, kao pomoćnog glagola, i infinitiva, kao glavnog glagola. Napr.: kad odeš tamo njemu da radiš, imaćeš crknuti od posla; otiđi tamo, pa kad to vidiš, imaćeš se skameniti od čuda; ako se ne budeš čuvao, imaćeš izgubiti glavu od njega (značenja su približno: moraćeš crknuti, moraćeš se skameniti; moraćeš izgubiti glavu); ako budeš naumio da se ženiš, imaćeš dobro da razmisliš kakvu ćeš nam djevojku dovesti u kuću (trebaće ti dobro da razmisliš, dobro razmisliti) — i sl.

16. Ima još jedno posebno modalno značenje konstrukcije glagola imati s infinitivom, lepo izdiferencirano i ograničeno samo na prošlost a izraženo preteritalnim oblicima glagola imati i infinitivom. U RjA (III, str. 809a) navodi se niz primera sa preteritalnim oblicima glag. imati za koje se kaže: »U naše se vrijeme često upotrebljava (glag. imati — J. V.) kao hotjeti kod II, A, 2, b (vidi u Vukovu rječniku: imao sam ovu noć pijehnuti, bald wäre ich gestorben.« Primeri su: Imah panut sa šarina moga (Pjevanija crnogorska). — Uleti u kuću na pola živ od straha, kazujući im da ga imaše izjesti deset vukova (Nar. prip., Vrčević). — Imah mrtav panut od smijeha (Njegoš). —

[13]) Može se zapaziti i među gore citiranim primerima iz narodnih govora da su modalna značenja koja može obuhvatiti naš oblik sa pomoćnim glagolom od imati ponekad i van granica koje odgovaraju relativnoj futurskoj radnji. Primer, recimo, gore (na 7-moj strani): nemaš ti moju djecu uznemirivati, nijesu ti ništa kriva, — i: ako mi nijesi pomogao kad sam radila, nemaš ni da me kritikuješ — vremenski po glagolskom značenju obuhvataju našim modalnim oblicima i sadašnjost — po značenju su dakle oblici relativne sadašnjosti.

Od smrada i hale imasmo oba panut na vrh glave; no bijasmo po sreći našli smrekovijeh zrna, (pak njima okadili grobnicu« — St. M. Ljubiša).

U ovom značenju modalna perifrastična konstrukcija sa oblikom glagola imati nađe se još po koji put kod savremenih pisaca, naročito u stilu govornog jezika, kod pripovedača u dijalogu. Ovakav bi bio i ovaj primer u dijalogu od Dušana Đurovića: »... cio se život borio da bi očuvao časnu riječ, a na koncu ima umrijet' bez nje!« (Pod vedrim nebom, 225). — U pismima Vuka Popovića nalazimo i ovo mesto: »Moliću vas da mi pošaljete za mene ili jedan ili dva šešira, jednu burmuticu i trtaruge za burmut držati jer imam srebrnu rusku i više puta imao sam je izgubiti...« (Prepiska VII, 275), a među izrekama koje on Vuku šalje čitamo i ovu: »Đe se nadah masla jesti, tu me ima pas iđesti« (ibidemi, str. 7).

17. Ko ih ima u svom govoru i ko, prema tome, dobro oseća ove izraze, ne bi mogao nikako reći da ovde značenje oblika od glag. imati odgovara značenju glagola hteti u onom smislu u kom se ova dva značenja izjednačavaju u RjA. Na odgovarajućem mestu na koje gornja oznaka (II, A, 2, b) upućuje u Rječniku nalazimo primere (III, str. 669 b): Sad će meni reći moja Mejra da devojki svilen kaftan skidam. — Po svoj prilici ovo će biti bugarska pesma. — »Srblja« jamačno će ovdje biti mjesto »Grblja«. — I za njih se kaže: »... može se futur upotrijebiti (kao i u drugijem jezicima) kad se misli da što može biti u vrijeme kad se govori.« Ovde se, kad se uporede jedni i drugi primeri, jasno i lako može osetiti velika razlika u modalnim značenjma između jedne i druge konstrukcije sa infinitivom. I čudo je kako Budmani, dubrovčanin, nije to osetio. Konstrukcija običnog futura u ovakvoj upotrebi pokazuje običnu mogućnost, verovatnost u jačem stepenu, — i to se vremenski veže za momenat govora, »u vrijeme kad se govori« — naime, mogućnost izražena ovom futurskom konstrukcijom vremenski obuhvata (kao pretpostavka) momenat govorne situacije, ili je neposrednije za njega vezana. Tačno je da u izrazu imah mrtav pasti od smijeha futurska modalna konstrukcija pokazuje mogućnost, u neku ruku i verovatnost, ali u sasvim drugom smislu. Pre svega, dve mogućnosti se razlikuju po svojem vremenskom odnosu, prema govornoj situaciji, prema momentu govora, kako im to i oblik pokazuje — će biti, će znati, i imah panut. U preteritalnom obliku je mogućnost radnje data u vremenskoj vezi sa momentom u prošlosti i data je u jednoj situaciji koja pripada sva prošlosti. Ali nije samo razlika u vremenskom odnosu koji izražavaju dva oblika, svaki na svoj način, nego je isto tako vidna razlika u odnosu govornog lica prema mogućnostima, verovatnostima i realizovanja glagolskih radnji (stanja) u jednom i drugom slučaju. Radi bolje sigurnosti, da se potpuno razume i pravilno oseti ovakvo značenje preteritalne konstrukcije sa oblicima glag. imati, navešću Njegoševe stihove iz čijeg je konteksta uzet primer u RjA: »Tu izmilje nekakovoga puka, to ni u san nikad doć ne može, svi šareni kao divlje mačke, dok ih stade po kući krivnjava, đe ko bješe zapljeska rukama, imah mrtav

panut od smijeha!« (Gorski vijenac, Prosveta, Beograd 1952, str. 75). — Smisao je ovaj: sve što je vojvoda Draško video u datom momentu izazvalo mu je takav smeh da je mogao pasti ali da ipak nije pao mrtav od smeha. Najpreciznije se može opisno objasniti dato značenje na ovaj način: imah pasti (panuti) = umalo što nisam pao (što ne padoh), — situacija je, dakle, bila takva da sam mogao mrtav pasti, ali ipak, kao što se vidi i razume, nisam mrtav pao. Radnja je bila moguća da se izvrši (po subjektivnoj oceni, emocionalno naglašenoj, govornog lica), ali se nije izvršila, — ono, dakle, što je karakteristično za ovakvo modalno značenje jest — neizvršenost jedne u datoj situaciji moguće, (po subjektivnom stavu govornog lica) izvršljive glagolske radnje. Ne možemo posigurno reći da li je Pero Budmani, koji je obradio ovaj deo Rječnika gdje je i hotjeti (htjeti) i imati, kakvom zabunom izjednačio po značenju dve glagolske konstrukcije o kojima govorimo, ili, kao što gore rekoh, — začudo — nije osetio pravilno ovu konstrukciju sa glagolom imati zato što je nije imao kao poznatu u govoru. Čudno je — da on kao dubrovčanin nije imao u svom jezičkom osećanju živ izraz koji je običan baš u našim jugozapadnim krajevima, i to u ovakvim rečeničnim sklopovima samo u ovom jedinom usko ograničenom, precizno izraženom i oštro izdiferenciranom značenju. Uostalom, i Vukovo tumačenje izraza sa bald wäre gestorben upućuje na pravo značenje: umalo (zamalo) što nisam umro.

18. U govorima u kojima sam beležio modalne oblike infinitiva sa oblicima glagola imati vrlo je česta, i svakidanja u razgovornom jeziku, i u ovom značenju upotreba ove konstrukcije sa preteritalnim oblicima (i sa aoristom, i sa perfektom, i, iako ređe, sa imperfektom) glag. imati, i to za situacije koje govorno lice iznosi kao očigledne doživljaje. Izrazi sami po sebi služe da istaknu očiglednost situacije i da pritom potenciraju mogućnost realizovanja datih nerealizovanih glagolskih radnji (stanja) u prošlosti. Primeri: imadoh juče crknut(i) o(d) studenu u planini; imala se udušit' od plača za nesrećnim bratom; imadijasmo se ispeći o(d) sunca u onom prisoju, kako bješe prižeglo; imao je, kaže, poginuti od nekakvije(h) bandita — i sl.

19. Jedna posebnost u obliku modalne konstrukcije infinitiva i oblika glagola imati u ovoj poslednjoj varijaciji značenja jeste ta što je u njoj obavezan pravi oblik infinitiva — što se, naime, ovde ne može infinitiv zamenjivati prezentom i svezom da, — ili bi, bar, bila sasvim neobična takva zamena. A gore u pre analiziranim značenjima futurske upotrebe naših konstrukcija, videli smo, infinitiv može gotovo uvek biti zamenjen prezentom i svezom da kao svojim ekvivalentom po značenju. Ustaljenost oblika infinitiva u ovom posebnom značenju pokazuju svi citirani primeri, a to bi se moglo pokazati i mnoštvom primera koje bih još mogao citirati. Ne bi bilo sasvim nemoguće da se kaže i imah da crknem, ali ova promena oblika ne odgovara ekspresivnosti izraza. Ja bih ovde — baš na ovome mestu i povodom ovoga što se za dati

oblik i njegovu upotrebu može konstatovati — istakao jednu činjenicu na koju je, čini mi se, potrebno ukazati. U izvesnim govorima, a to je osobina govora u kojima su žive konstrukcije o kojima je reč, postoji poseban odnos u upotrebi inače ekvivalentnih oblika po značenju — i n f i n i t i v a i p r e z e n t a s a s v e z o m d a. Naime, koliko god se jedan drugim ova dva oblika mogu zamenjivati međusobno, konstrukcije sa infinitivom su e k s p r e s i v n i j e — one zato radije dolaze u emocionalnijem izrazu. Izraz, npr.: jer ti idem poginuti, dušo, u taboru čestitoga kneza — jači je, ekspresivniji, pa, prema tome, i poetski izrazitiji, nego da se reklo: i d e m d a p o g i n e m. — Pošto su perifrastične konstrukcije preteritalnih oblika glagola i m a t i sa i n f i n i t i v o m u ovom značenju o kom je momentano reč svojstvene samo emocionalnom izrazu, onda je po ovoj pokazanoj prirodi odnosa u upotrebi infinitiva i prezenta sa svezom d a došla i ta osobina da je baš pravi infinitivni oblik ustaljen i vezan za datu konstrukciju.

20. Za razliku u upotrebi istih i sličnih modalnih konstrukcija može se ukazati još i na to da u ovom poslednjem značenju konstrukcije sa oblicima glagola i m a t i ne možemo upotrebiti i odrične oblike, kao što je to, naprotiv, slučaj sa prethodno pokazanim značenjima, gde jednako mogu doći potvrdni i odrični oblici. Imamo, dakle, i m a h m r t a v p a s t i od smijeha, ali ne i n e m a h p a s t i i sl. — To dolazi, razume se, otuda što je uvek reč o neizvršenoj radnji (stanju) u prošlosti, koja prema tome sama sobom nosi unutarnju, tako da kažemo, negacija same sebe.

21. Još jedna osobenost postoji kod naših konstrukcija u ovom osobenom značenju. Unutarnja strana, smisao datih modalnih konstrukcija, uslovljava ovde i u vidskom smislu ograničenost glagolske radnje. Moguća je, dakle, konstrukcija samo od svršenih glagola: i m a h p a s t i, i m a h u m r i j e t i, i m a h s e u k o č i t i, imao sam (je) izgubiti — i sl. Ovo bi bila jedna od onih pojava u našem jeziku gde složen glagolski oblik u kom posebnom značenju uslovljava ograničenost vidskog značenja, gde ne idu uporedo oba glagolska vida.[14])

II.

22. I preteritalni oblici glagola h t e t i u kombinaciji sa infinitivom poslužili su u našem jeziku za obrazovanje perifrastičnih konstrukcija koje obeležavaju prvenstveno, ili gotovo isključivo, modalna značenja. Imamo, dakle, i ovde posla sa složenim glagolskim oblicima za modalna značenja kao što je ma koji od gore pokazanih oblika u glagolskoj konstrukciji sa glagolom i m a t i

[14]) Razumljivo je što futurska upotreba pomoćnog glagola i m a t i sa infinitivom, kao stara slovenska glag. forma, nije ograničena samo na naš jezik. Uporedimo naše primere sa slovenačkim: jutri i m a p r i t i; i m a j o t e n a r o k a h n o s i t i i sl. — Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1844) i sa češkim: m a m j i t i (= treba da idem); toho dne měl býti velký sjezd (toga dana je imao biti veliki zbor); neměl to udělat(i) (nije imao to učiniti, — nije trebalo to da učini). U bugarskom je odrična forma i običnog futura sa pomoćnim glagolom od i m a ł i (v. dole).

stvarno poseban glagolski oblik za izvesna modalna značenja. Za razliku od konstrukcija sa glagolom imati, gde smo mogli opaziti i označiti čitav sistem oblika — i sa prezentom, i sa preteritalnim oblicima pomoćnog glagola — i čak sa njegovim futurom, — i gde se preteritalne konstrukcije oštro izdvajaju i sa jednom posebnom vrstom u granicama modalnih značenja, — konstrukcije sa glagolom hteti ograničene su na preteritalne oblike, — perifrastične forme sa pomoćnim glagolom u preteritalnom obliku, — pa, prema tome, i značenja se kreću u granicama preteritalno-futurskih modalnih kategorija (modalna značenja u vremenskoj sferi relativne budućnosti u odnosu na momente u prošlosti).

23. Ljuba Stojanović je u svojoj studiji o upotrebi glagolskih oblika dobro zapazio glagolsku konstrukciju imperfekta od glagola hteti sa infinitivom datoga glagola u vrednosti potencijala. On tamo kaže:

»Infinitiv s imperfektom glagola hteti može se upotrebiti mesto potencijala. Na pr.: Pridadoše nogama, ne šćaše ih kučak od lova dostignuti (= ne bi ih dostigao...).

Ovo ponajčešće biva u kondicionalnim rečenicama (u stvari, u glavnoj rečenici sa zavisnom kondicionalnom, i to irealnom, — v, niže — prim. J. V.). N. pr.: Ej popo, popo; da sam ja znao da ti više sličiš đavolu no Bogu, hoćah te ja u kuću a neka i u inuriju primiti (= primio bih te). — Doista ga dostignuti šćaše (= dostigao bi ga), al' mu Grujo ni bježat' ne šćede. — Da Kadića ne shvatiše straže, uteć' Kadić uz planinu šćaše (= utekao bi...).«[15]) Stojanović je ovo konstatovao govoreći o upotrebi infinitiva. Iako njegova formulacija ne kaže da je on ovu glagolsku konstrukciju shvatio kao poseban složen glagolski oblik (da je nije tako shvatio, može se zaključiti po tome što on ovo kaže govoreći posebno o upotrebi infinitiva, a ne daje ovoj glagolskoj formi posebno mesto kad govori o uptrebi modalnih glagolskih oblika), — ona pokazuje da je Stojanović u jednom značenju tačno ocenio vrednost ove glagolske veze dvaju oblika.

24. Međutim, mnogo pre nego što je Stojanović ovde odredio vrednost po značenju ove glagolske konstrukcije, Avgust Musić je nju označio, kad se ovako izjednačava sa kondicionalom (potencijalom), kao preteritalni futur »preterit običnoga futura n. pr. (po) hvaliti šćah« (preterit od »(po)hvalit ću)« — jeste, kao poseban složeni glagolski oblik — »u značenju onoga kondicionala, kojim se kazuje radnja, kojoj je vrijeme vršenja već prošlo n. pr.: Doista ga preskočiti šćaše, al' ne dade Šarac od mejdana«[16]). Musić je obeležio ovaj glagolski oblik kao provincijalni, »jer dolazi ponajčešće u onim narodnim pjesmama, koje su u IV. knjizi Vukovoj« (str. 63). Po primerima koje je on sakupio iz narodnih pesama, upotreba ovog oblika je ograničena samo na rečenične konstrukcije gde je izražen uslov (»uvjet«) ili smetnja u odnosu na izvršavanje

[15]) Južnoslovenski filolog II, str. 205.

[16a]) Kondicional u hrvatskom jeziku (preštampano iz CXXVI Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti), u Zagrebu 1896, str. 62.

radnje označene ovim oblikom, — tako da u prvom slučaju imamo odnos irealne pogodbene rečenice sa svezom da prema glavno u kojoj je ovaj naš oblik (da mi ne bi Šarca od mejdana, doista me uhvatiti šćaše), a u drugom — odnos adverzativne rečenice koja sadrži smetnju za izvršavanje (izvršenje) radnje u glavnoj — izražene ovim oblikom (brz je šarac, utећi mu šćaše, al' poteže Đemo topuzinu...). U stvari, i jedan i drugi odnos svodi se na jedno: i irealna pogodbena i adverzativna nezavisa sadrže smetnju da se izvrši radnja glavne rečenice, koja se u našem običnom izrazu označava potencijalom, a u datim primerima nar. pesme ovim drugim, ovde potencijalu ekvivalentnim oblikom. Jedan jedini primer Musić je našao za slučaj kad radnja nije u vezi s »uvjetom« ili smetnjom: »Fala kume, fala stari svate! ostaviste me u klisuri sama, ća siroma izgubiti glavu, u malo me Grče ne izede.« (N. pj. III, 508 — op. cit., 63).

25. Musić i docnije Stojanović osetili su u ovom glagolskom spoju — imperfekat glag. hteti + infinitiv glavnoga glagola — u ovakvoj upotrebi — vrednost koja po značenju odgovara kondicionalu (potencijalu) u izvesnom značenju, samo je Musić stvarnije odredio vrednost oblika kao složenog, koji je u izvesnom smislu i suponiran futuru I, kao oblik u neku ruku preteritalne budućnosti (v. niže). I nije ova glagolska konstrukcija samo vezana upotrebom za rečenični oblik sa pogodbenom (irealnom) ili adverzativnom rečenicom, nego je ona mnogo slobodnija; i ne samo to, nego ovaj, u stvari, perifrastični modalni oblik u svojoj širokoj upotrebi prelazi daleko granice značenja u kojima se može javiti potencijal (pogodbeni način). — Ali treba imati sigurnost u jezičkom osećanju da se ova glagolska konstrukcija razlikuje kao takva od slučajeva kad istu konstrukciju imamo sa pravim značenjem glagola hteti (u imperfektu) sa infinitivom datoga glagola (u stvari lični glagolski oblik i njegova dopuna u infinitivu). Musić nije osetio stvarnu razliku između perifrastičnog modalnog glagolskog oblika i opisne modalne konstrukcije od dvaju oblika koji kao oblici ostaju svaki sa svojim značenjem kad je i u primeru: »No mi doved' vranca konja moga, e ćah sići u Brda kamena — ćah sići prosto izjednačio po značenju sa izrazom sišao bih. — U ovom slučaju ćah sići znači nešto drugo nego obično sišao bih. Ne može ovde nikako, za onoga ko dobro i bliže po svom domaćem govoru oseća ovaj i ovakve izraze, biti reči o tome da »Petar Bošković, koji govori ove riječi, meće futur (»sići ću«) u preterit (»ćah sići«) samo zato, što dvoji, da će mu snaha dovesti konja, t. j. da će se ispuniti uvjet vršenja radnje glagola »sići« (str. 62). Ovde se imperfekat modalnog glagola odnosi na sadašnjost: ćah sići — hoću da siđem, nameravam da siđem.[16])

Da se ne bi na ovaj način stvarale zabune, da bi se utvrdila prava vrednost i ove glagolske konstrukcije i sva širina njene upotrebe, u kategorijama i njihovim nijansama modalnih značenja, mi-

[16]) Vidi o ovakvoj upotrebi imperfekta glagola hteti — u Južn. filologu XVII, str. 88.

slim da će biti dobro, na osnovi materijala pokupljenog iz govornog jezika i iz tekstova pisaca iz jugozapadnih naših krajeva, da se ovde pozabavim detaljnije i ovim modalnim glagolskim oblikom. Potrebno će biti da se izvrši i analiza na većem broju primera ovakvih oblika sa glagolom h t e t i, da se sasvim utvrdi njihova vrednost kao posebnih složenih glagolskih oblika modalnog značenja i da se ispitaju granice značenja u kojima se ovakvi oblici kreću.

26. Biće, možda, zgodno da se u ispitivanju značenja pođe od zgodnih primera kako bi se jasno utvrdila vrednost perifrastičnog glagolskog oblika kao takvog. U Njegoševim stihovima gde vojvoda Draško opisuje mletačke tamnice: »Najgore im pak bjehu tamnice pod dvorove đe dužde stojaše, u najdublju jamu koju znadeš nije gore no u njih stojati: konj h o ć a š e u njima c r k n u t i, čovjek pašče tu s v e z a t n e š ć a š e, a kamoli čojka nesrećnjega; oni ljude sve tamo vezahu i davljahu u mračnim izbama — konstrukcije h o ć a š e c r k n u t i i s v e z a t n e š ć a š e nisu i ne mogu biti ništa drugo nego perifrastični oblici za posebna modalna značenja. Konj h o ć a š e u njima c r k n u t i — znači isto što i k o n j b i u n j i m a c r k a o; h o ć a š e c r k n u t i, dakle, odgovara po značenju izrazu c r k a o b i — potencijalnom obliku upotrebljenom u datoj rečeničnoj konstrukciji za modalno značenje u vremenskoj preteritalnoj sferi, — značenje je i potencijala i ovog modalnog oblika — m o r a o b i c r k n u t i. Ova upotreba imperfekta glag. h t e t i sa infinitivom datog glagola odgovara jednoj od vrlo običnih upotreba potencijala (tzv. kondicionala) — u jednom posebnom značenju: gde iz date situacije proističe to da je neminovno izvršenje glagolske radnje (ili vršenje glag. radnje — kad je posredi glag. nesvršenog vida).[17]) To bi po karakteru modalnog značenja odgovaralo ovakvim primerima: u ovako teškom poslu p o d l e g l a b i najjača snaga; na ovoj studeni s m r z a o b i s e konj napolju za dvadeset i četiri sata, a nekmoli čovjek — i sl. (p o d l e g a o b i = m o r a o b i p o d l e ć i, s m r z a o b i s e = m o r a o b i s e s m r z n u t i). Razlika između ovog našeg perifrastičnog oblika i potencijala u ovakvim značenjima postoji samo u vremenskom smislu, a ne u smislu modalnosti. Dok se u potencijalnoj konstrukciji vremenski podrazumeva sfera sadašnjosti (ona je ovde po značenju prezenatskog — u relativnom smislu — modalnog karaktera), dotle preteritalna konstrukcija sa imperfektom glag. h t e t i vremenski sama sobom ukazuje na sferu prošlosti. Ova druga konstrukcija, preteritalna po obliku, nosi karakter preteritalnosti i po značenju. Pored toga, ona je u izvesnom smislu i relativna futurska konstrukcija. U odnosu na momenat u prošlosti o kome se govori radnja izražena ovim oblikom pripada, u stvari, budućnosti, — ona je, na taj način i relativnofuturskog karaktera.[18])

[17]) Kao što su Musić i Stojanović primetili, imamo ove glagolske konstrukcije u vrednosti potencijala u posebnoj njegovoj upotrebi, ali se odmah po ovim primerima može videti da upotreba ove naše glagolske konstrukcije nije vezana samo za oblike rečenične u kojima su je sa tim značenjem oni uočili.

[18]) To je u osnovi dobro uočio Musić u pomenutoj studiji (v. gore).

Tananija analiza ovog preteritalnog i u izvesnom smislu preteritalno-futurskog modalnog značenja može ukazati na to koliko se u nekoj maloj meri odražava i oseća, u izvesnom odblesku, značenje relativne budućnosti, i ukoliko se, u stvari, tu oseća pretežno preteritalnost, koliko se, uglavnom, po jezičkom osećanju sve svodi na obeležavanje jedne modalne preteritalne radnje. — Prema svemu ovome, jasno će biti i to da, kad se oblik h o ć a š e c r k n u t i zameni danas savremenijim literarnim oblikom c r k a o b i, imamo posla sa izvesnim vremenskim pomeranjem situacije o kojoj se govori — iz prošlosti u sferu sadašnjosti (ili, da se preciznije izrazimo, težište prošle situacijeje koja je bila u vrednosti i za sadašnju prenosi se u sadašnjost, a prošlost je u svesti obuhvaćena samim tim što su u njoj dati i celokupnim izrazom obeleženi uslovi sadašnje situacije).

27. Nije potrebno naglašavati da ni ovde (a to važi za sve primere o kojima ćemo govoriti), kao i u gornjim slučajevima sa glagolom i m a t i, nemamo posla sa semantičkom vrednošću glagola h t e t i. Ako nestane uslovljenosti glagolskog stanja obeleženog glagolom h t e t i u samom subjektu (glagolskom, ovde i rečeničnom), nosiocu toga stanja, onda lični oblici glagola h t e t i gube svoju vrednost posebne reči, i svode se na funkciju pomoćnih reči — pomoćnih glagolskih oblika. Vezan svojim značenjem za raspoloženje, duševno stanje, osećanje subjekta, kao nosioca toga stanja u odnosu prema daljoj radnji (stanju) koja će biti izražena glavnim glagolom kao dopunom njegovu obliku, glagol h t e t i, mora, dok je on u svojoj osnovnoj vrednosti posebne reči, bojiti izraz svojom nijansom volitivnog značenja. U moći i volji (uzeto jedno s drugim) subjekta je da se vrši ili ne vrši nešto što će biti obeleženo drugim glagolom u rečenici. Van ovih granica u značenju glagol h t e t i se ne kreće rado i retko se može kretati u ličnom glagolskom obliku. Izuzetno u bezličnom obliku rečeničnom (s logičkim subjektom) može glagol h t e t i biti izjednačen s bezličnim glagolom t r e b a t i, tako da čitav izraz dobije debitivno značenje, — u tom slučaju imamo posla s posebnim značenjem glagola h t e t i, ali ni tu se ne može osetiti u istoj semantičkoj vrednosti s preteritalnim oblikom od istog glagola u našoj konstrukciji s infinitivom, ni kad se koji put značenje ovog drugog oblika približi debitivnom. U izrazu, npr.: h o ć e se tu velike pameti (= t r e b a tu...), ili kao što je ovaj iz teksta Marka Miljanova: »...u čam on sam po sebe inokosan ne može (napraviti – J. V.) kao torinu, za ono malo brava, jer se 'oće i malo su'ote za pastira, đe bi propirio malo ognja...« (s e 'o ć e = t r e b a — Celokupna dela, Prosveta, Bgd, str. 133) — imamo takvo posebno značenje glagola h t e t i, kome ne odgovara značenje njegova oblika u izrazima o kojima govorimo.[19]) —

[19]) Pored svoga volitivnog značenja glagol h t e t i je u bezličnoj formi najviše, a ponekad i u ličnoj, odavno široko razvio svoju upotrebu u debitivnom značenju, gde se h t e t i ogleda u pravom značenju glag. t r e b a t i. U takvoj upotrebi glagol je sposoban da učestvuje sa svim svojim oblicima, za razliku od naših konstrukcija, gde su u takvoj upotrebi moguće samo preteritalne glagolske forme. U tom smislu RjA (III, 671a) nam može pružiti

Kad Njegošev vojvoda Draško kaže za konja da h o ć a š e c r k n u t i, a crkavanje je uslovljeno nečim spolja — ne nosiocem glagolskog stanja koje je izraženo glagolom h t e t i (a nije posredi obično debitivno značenje i bezličan izraz), onda se lako može shvatiti da ovde glag. h t e t i svojim oblikom izlazi iz kruga svojih značenja kao posebne reči. Sa ovim značenjem, koje je ovde dato u imperfektu glagola h t e t i, ne može se pojaviti prezent (kao što bi to moralo biti da ovde imamo posla i sa sintaksičkom vrednošću imperfekta od ovoga glagola) a da značenje ostane isto. Ako bi se reklo u govoru, kao što bi to moglo biti u govorima Njegoševa kraja: k o n j h o ć e t u c r k n u t i — u sličnom modalnom smislu, onda bi to bilo u značenju modalnog futura (konj ć e t u c r k n u t i = konj b i m o r a o tu crknuti, — ako ga tu ostaviš — recimo), gde se, razume se, glagol h t e t i javlja opet u svojstvu pomoćnog glagola perifrastične konstrukcije, u vrednosti koju može imati i pomoćni glag. oblik ć u. Ovu analizu, smatram, bilo je potrebno izvesti da se oslobodimo formalnog posmatranja glagolskih oblika, — pri čemu treba da se dobije i drukčija i preciznija slika naših gramatičkih kategorija i njihovih oblika.

Sa drugim primerom Njegoševa teksta u pogledu modalnog značenja stvar stoji nešto drukčije, ali treba značenje posmatrati isto na liniji upotrebe perifrastičnih oblika u modalnim kategorijama značenja. Ni ovde imperfekat glag. h t e t i nema značenje svoje reči (svoje glag. osnove), nego se, kao i u prvom slučaju, svodi na funkciju pomoćnog glagola. Samo je razlika u modalnim nijansama značenja. I ovde je š ć a š e s v e z a t' jednako potencijalu n e b i s v e z a o, ali sa značenjem, za razliku od gornjega, — n e b i t r e b a l o da sveže, n e b i s m e o d a s v e ž e (svezati), — ako bi imao čovečnosti u sebi, ako bi imao moralnih obzira u sebi. Za razliku od goreopisane nijanse značenja, u ovom ovakvom značenju mogla bi sasvim lako za prezentsku situaciju (bez gore opisane razlike u vremenskom odnosu) doći i konstrukcija futurska sa prezentom pomoćnog glagola: čovek n e ć e (= ne bi trebalo to da učini) ni pašče tu s v e z a t i — ne sa običnim futurskim nego sa futursko prezentskim modalnim značenjem.[20])

---

mnoštvo primera i iz starijih i iz novijih tekstova: »O ć e se sedam svidoka na testamentu« (A. Babić). — »Za oboriti doli jedan debeo zid h o ć e se lumborde« (Radnić). — »Oće se tome vremena« (Dositej). — »I nama se hoće dosta posla da se opravdamo pred sultanom« (Ljubiša). — U okviru ovog debitivnog značenja će biti i primeri sa kraćim, enklitičkim oblikom glagola h t e t i u prezentu: »Što će meni sve carevo blago kad ja nemam što je meni drago?« (što će meni = što mi treba). — »Što će mene stotinu dukata? na kantar ih mjeriti ne znadem, a brojem ih brojiti ne um'jem (v. još slične primere u RjA III, 670a). Van ovoga debitivnog značenja, i van svoga osnovnog volitivnog značenja u nijansama, h t e t i kao poseban glagol može biti upotrebljen u značenjima u kojima se upotrebljava prezent modalnog značenja za budućnost, gde se modalno značenje svodi na značenja u kojima se kreće glagol h t e t i u sastavu običnog futura: »Ja bih sada najvolija da mi h o ć e Mujo suđen b i t i « (RjA III, 670a).

[20]) Za razliku od značenja gde se h t e t i samo za sebe može javiti sa d e b i t i v n i m smislom, u ovim slučajevima od subjekta glagolske radnje zavisi njeno vršenje ili izvršenje (uporedi gore).

28. Kad se uporede značenja izraza u konstrukcijama sa glagolom imati, na jednoj strani, i s glagolom hteti, na drugoj, i onde gde i jedna i druga konstrukcija mogu odgovarati izrazima sa glagolom trebati, onda se može uočiti znatna razlika u značenjima. Ali ta razlika nema više veze, danas uočljive veze, sa poreklom značenja njihovih pomoćnih glagola, nego se tu, u stvari, ogleda različito kretanje dvaju perifrastičnih modalnih glagolskih oblika u širokom krugu kategorije modalnih značenja, posebno u užem krugu u nijansama debitivnih modalnih značenja. Od prirode samog glag. trebati i njegove široke mogućnosti kretanja u granicama »debitivnosti« — da stupa u vezu s raznim glagolima u raznim izražajnim sklopovima — zavisi to što značenja njegovih izraza mogu obuhvatiti i one nijanse u kojima se mogu kretati i perifrastični oblici sa pomoćnim formama od glagola imati i slični perifrastični oblici sa pomoćnom formom od glagola hteti.

29. Između modalnih značenja u kojima se javljaju ova dva Njegoševa primera, čija značenja, kako smo videli, mogu biti obuhvaćena i upotrebom potencijala, u mnoštvu modalnih nijansa možemo posmatrati slične izraze, upravo perifrastične oblike, obrazovane od imperfekta glagola hteti i infinitiva kog bilo glagola. U stihovima nar. pesme, napr.: Sreća bješe Turci ne vidješe, a nijedan uteći ne šćaše značenje perifrastičnog oblika uteći ne šćaše potpuno odgovara jednoj od običnih upotreba potencijala, kao modalnog oblika — ne bi utekao (sreća bješe Turci ne vidješe, a nijedan ne bi utekao — moglo bi se isto tako i u stihu reći). I potencijalni i ovaj modalni oblik jednako su, dakle, u ovakvom značenju mogući — gde znače: ne bi mogao uteći, ne bi imao mogućnosti da uteče. I jedan i drugi oblik se izjednačuju i po vremenskom odnosu: za kondicional je relativna prošlost obeležena u samoj rečeničnoj konstrukciji — nju obeležavaju imperfekatski i aoristni glagolski oblici bješe ...ne vidješe, a za naš, ovaj drugi perifrastični oblik to je označeno, pored toga, još i njim samim, — oblikom koji u svom sastavu ima i preteritalni oblik pomoćnog glagola.

Vrstu potencijalnog značenja u slobodno upotrebljenom našem modalnom obliku imamo i u ovom primeru Marka Miljanova: »Prijed mu se činjaše da može bracka srca oveselit' ... s pogibijom bare jednoga Sulja ... mirnije oćaše mrijet i s braćom se oprostit'.[21]) Lep primer koji pokazuje izrazito i čisto potencijalno značenje, koje nam, uz to, može pokazati pravu prirodu ovog perifrastičnog oblika kao takvog, imamo u ovom Matavuljevu tekstu: »Oko Uskrsa, Kirjak, ne pitajući mene, zapodjede parbu s đedom radi moje očevine. Đedo radi toga dođe u H. Ja ga ne ćah poznati, tako bješe grohnuo, zgurio se i posijedio.«[22]) Izraz: ja ga ne ćah poznati potpuno je ekvivalentan po značenju izrazu sa potencijalom ja ga ne bih poznao u smislu ja ga ne bih mogao poznati. Nema nikakve sumnje da nam ovaj Mata-

[21]) Marko Miljanov: Celokupna dela, Prosvjeta Bgd, str. 189.

[22]) Simo Matavulj: Izabrane pripovijetke, Prosvjeta, Zagreb 1949, str. 127.

vuljev primer očito, očitije nego ostali slični primeri, pokazuje da se ovde ne ogleda nikakvo posebno značenje glagola h t e t i, da nema u smislu značenja nikakvoga ni daljega refleksa toga glagola. Nema ga ni toliko koliko ga može imati svaki pravi futur, za koji smo načisto svi da pretstavlja perifrastičnu konstrukciju jednog posebnog gramatički uobličenog značenja.

30. Sličnoga karaktera je i ovaj Ljubišin primer: »Uđemo u dvor i čekamo u prvoj odaji dva debela sata, dok dođe jedan čovjek u crnoj haljini i kapi, š ć a h r e ć i da je redovnik« (š ć a h r e ć i = rekao bih, mogao sam reći, moglo bi se, kako ja mislim, reći).[23]) — Tako isto i ovaj primer Dušana Đurovića: »Gledamo ih mi a gledaju se oni. Kad u jedno doba reče onaj drugi, a š ć a h r e ć i on bješe jači: — Oko čega se mi ono pobismo, čoče« — u dijalogu (Pod vedrim nebom, str. 218).

31. U drugoj posebnoj nijansi modalnog značenja ogleda se ovaj Glišićev primer: »Manite se, odgovori Mirko i otrese rukama — lepo h o ć a h s p a s t i s n o g u. Nije šala obigrati sav kvart i svaku mehanu.«[24]) I ovde je ova naša konstrukcija upotrebljena u jednoj modalnoj nijansi značenja u kojoj može doći i potencijal (lepo b i h s p a o s nogu = morao bih spasti s nogu — da se stvar nije izmenila); u stvari imamo posla sa modalnom radnjom uslovnog karaktera gde bi uslovljenost mogla da bude lepo izražena u uslovnoj rečenici, a ovde to nije učinjeno nego se uslovljenost podrazumeva kao data u kontekstu (da se stvar nije preokrenula na bolje, lepo h o ć a h s p a s t i s nogu — smisao teksta daje to — i onda imamo upotrebu sličnu onoj o kojoj ćemo dalje posebno govoriti).

32. U označavanju radnje koja je u datoj situaciji bila moguća, koju situacija kao predmet govora uslovljava kao moguću, modalni oblik sa h o ć a h (š ć a h, ć a h), u primerima sličnim ovima o kojima je malo gore bila reč, može se do izvesne mere približiti po značenju modalnom obliku koji smo analizirali u primerima tipa i m a h mrtav p a s t i od smijeha. I ovde, naravno, ovaj oblik prelazi granice u kojima se on javlja uporedo s modalnim oblikom potencijala i ne može se s njim više uzajamno zamenjivati. Takve prirode bi bio primer u ovom Ljubišinu tekstu: »... sve odjednom omaknu mi se oči na lik Petra, cara rusinskoga, te o prijeboju visi. Je li on, jest. Šćepanovo čelo, nos, i ć a h r e ć i, tako mi četvoro posta, da se i on od mene u postelji libijaše, i evo tri četiri puta kad god ga đe sreti, vazda umine da se ne sukobimo.« (Celokupna dela I, str. 85). U ovom slučaju Ljubišin primer se jasno razlikuje od primera koji mu mogu biti do izvesne mere bliski — ć a h r e ć i = rekao bih. Razlika se oseća i po tome što ovde (iako bi se pomislilo na prvi pogled da to može biti) ne možemo ć a h r e ć i zameniti potencijalom r e k a o b i h da se smisao znatno ne pomeri u pravcu obične potencijalnosti. Naime, ć a h r e ć i ovde znači približno (ali ne sasvim to) što i u m a l o n e r e k o h. Po tome je, kao što rekoh,

[23]) Stiepan Mitrov Ljubiša: Celokupna dela I, Prosveta Bgd., str. 156.

[24]) Milovan Glišić: Odabrane pripovetke, Novo pokoljenje, Beograd 1948, str. 148.

ovo značenje slično onome koje smo osetili u izrazu imah panut u stihu imah mrtav panut od smijeha. Ali je razlika ipak u nijansi što izraz ovde više, i, može se reći, potpuno, odgovara izrazu kad bi se reklo gotov sam bio da reknem. Ljubišin junak pripovetke bio je toliko uveren da je lik Petra Velikog Šćepanova slika (da je Šćepan glavom Petar Veliki) da je bio gotov reći (da, u stvari, veruje) da se baš zbog toga Šćepan od njega libio. Glavna razlika u odnosu na potencijal (i zato se on potencijalom ovde ne bi mogao zameniti) jest u tome što je ovde ovaj naš modalni oblik čisto preteritalnog karaktera u vremenskom smislu i on ovde harmonira s imperfektom izrične rečenice (da se on od mene u postelji libijaše, — u izrazu sa potencionalom bi se reklo: i rekao bih da se on od mene ... libi, gde bi potencijal u vremenskom smislu bio neutralan, a vreme se određuje samom situacijom koja je predmet govora). Kad kažem da je u ovom slučaju ćah reći jednako izrazu bio sam (bijah) gotov da reknem, to ne znači da je jednakost u tome smislu izražena da bi tu posredi bilo kakvo čisto volitivno značenje, pa da bi se tu u pravoj meri odražavala semantička vrednost glagola hteti. Stvar je u tome što izraze ćah reći sa ovim značenjem i bio sam gotov da reknem treba shvatiti u jednom smislu u kome i drugi od ovih dvaju izraza može doći, gde nema volitivnosti, gde, kako da kažemo, situacija primorava da se tako učini, i situacija se ističe iznad subjektivnog raspoloženja, — tu je posredi uzdržljivost (da se to ne rekne) pri čemu se odražava i nijansa nesigurnosti. Sve su to momenti koji uslovljavaju nedostatak volitivne boje značenja, sa kojim bi se moglo pretpostaviti da se ovde javi oblik glagola hteti u potpunom svom značenju.

33. Svi pokazani primeri u dosad ovde razmatranim značenjima ukazuju na to da je ovaj naš modalni perifrastični glagolski oblik vezan za imperfekat pomoćnog glagola. I tu postoji velika razlika između preteritalnih oblika s glag. imati i ovog oblika — sa glagolom hteti. Kad bi se u gornjim primerima oblik šćah negde zamenio oblikom htio sam ili htedoh, onda bismo dobili volitivno značenje glagola hteti. Zato se ne bi ni moglo reći, recimo, u citiranom Matavuljevu primeru: nisam ga htio poznati, ili: ne htjedoh ga poznati, jer, da se tako kaže, dobilo bi se sasvim drugo značenje nego što je u gornjem izrazu: ne ćah ga poznati. A izraz šćah reći zamenjen izrazima htio sam reći, htjedoh reći, opet, menjao bi značenje u istom volitivnom smislu. Ali ovo ne znači (kao što ćemo i dalje videti u razmatranju posebnih upotreba ovog oblika) da je naša ovde razmatrana glag. konstrukcija isključivo vezana za imperfekatsku formu pomoćnog glagola. To može zavisiti, videćemo, i od rečenične konstrukcije. Ali i u ovako slobodnoj upotrebi ovog oblika, nevezanoj za rečenični sklop, može se i za perifrastični oblik upotrebiti i perfekat ili aorist u svojstvu pomoćnog glagola. Neka to pokaže ovaj primer iz teksta Ive Andrića: »Ali narod se pobuni pa pokupi i one tahte sa kuća, snese ih na jedno mesto i zapali. Krv je htjela

zbog toga da padne.[25]) (Značenje je, kao inače ponegde, van kruga značenja u kojima bi mogao doći potencijal, iako je ovde u pravom potencijalnom smislu rečeno: krv je htjela da padne = krv je mogla da padne). Može se, u stvari, i utvrditi mogućnost upotrebe perfekatskog oblika pomoćnog glagola od hteti (to važi i za aoristni oblik: isto je tako moglo ovde biti rečeno — krv htjede zbog toga da padne). Naime, u ovakvoj slobodnoj upotrebi našeg perifrastičnog oblika, ako subjekat glagolski, odnosno rečenični, nije lice nego stvar ili apstraktan pojam, onda će se u datom smislu jednako upotrebiti ma koji preteritalni oblik — krv je htjela da padne (pasti), — htjede pasti, — hoćaše (šćaše) pasti — i sl. Tako, iako bi bilo neobično, ili nemoguće, u datom značenju da se kaže: čovjek pašče tu nije htio svezati, ili: konj je htio (htjede) tu crknuti — i sl., reći će se, sasvim obično: nesreća se htjela tu dogoditi; htjede se tu zametnuti kavga; on se na vrijeme izmakao, a htjede ga snaći zlo; kuća se htjede srušiti, ali je mi poduprijesmo. Istina, ovdje bi se moglo govoriti i o volitivnom značenju u pravoj vrednosti glagola htjeti, u smislu personifikacije u figurativnom izražavanju. Ali se izrazi ne osećaju tako. Oni su se sveli na potencijalno značenje glagola kao perifrastičnog oblika i ne znače ništa drugo nego ono što bi značio potencijalni oblik, ili izraz moglo je biti, moglo se desiti — i slično.

34. Ovo bi sve pokazivalo kako se imperfekatski oblik, bez svog, sebi svojstvenog imperfekatskog značenja sveo na vrednost pomoćnog glagola i kako se on između preteritalnih oblika najlakše mogao adaptirati perifrastičnoj formi ovde, koja se oslobodila značenja volitivnosti koju nosi sa sobom glag. hteti. Gde nije u pitanju lice, koje kao subjekat može u pravom smislu usloviti volitivnost, onde je manje smetnje da se pored imperfekta jave perfekat ili aorist i u svojstvu pomoćnog glagola.

35. Pošto se naša modalna konstrukcija, kako vidimo u gore pokazanim primerima, kao sasvim obična u našim jugozapadnim krajevima, javlja kao slobodan oblik i u običnoj rečeničnoj konstrukciji, i pošto se u njoj odražava i preteritalnost vremenski relativne modalne radnje, onda je sasvim razumljivo što će se ona, ova konstrukcija, kao sasvim prirodna javiti i sa značenjem ponavljane, uobičajene radnje. To je prirodno ne zato što bi se tu ogledala svojstvenost ovoga oblika kao modalnog nego zato što se i tu ogleda njegovo preteritalno svojstvo. I tu se u uptrebi ovoga oblika ogleda, na način sličan gore analiziranim primerima, u širem krugu značenja podudarnost upotrebe sa potencijalom. I ovde je naš perifrastični oblik ili sasvim podudaran ili u nijansama sasvim blizak potencijalu u vremenskom značenju za pokazivanje radnje koja se ponavljala u prošlosti. Sa potencijalom, dakle, i svakako, pod njegovim uticajem, i ova glagolska konstrukcija izlazi iz granica modalne upotrebe i nalazi se u čisto vremenskim kategorijama zna-

[25]) Ivo Andrić: Ćuprija na Drini, Svjetlost, Sarajevo 1946, str. 172.

čenja. Takvu vremensku upotrebu ovog oblika sasvim lepo može pokazati ovaj tekst u pismima Vuka Popovića: »I duše mi moje mnogo puta bih se čudio: »ama šta će vam ovaki smet« a moja popadija ćaše mi reći: nosi mi ih (reč je o srbuljama koje je Popović kupovao za Vuka — prim. J. V.) iz kuće molim te, e mi je sva kuća od njih smetišljava.« (Prepiska VII, str. 253). Moja popadija ćaše mi reći znači isto što i moja popadija bi mi rekla (bi rekla u vremenskom smislu za ponavljanje), i po značenju ovde imperfekat glag. hteti i infinitiv glavnoga glagola (reći) odgovaraju potencijalu vremenski upotrebljenom ovde na početku rečenice — (mnogo puta bih se čudio), i jedan i drugi oblik mogli bi biti zamenjeni oblikom perfekta u značenju prošle ponavljane radnje: mnogo puta sam se čudio i popadija mi je (koji put, ili često) rekla, govorila (u smislu ponavljanja). — I ovakvih primera će se naći koji put kod naših jugozapadnih pisaca, naročito, opet, u dijalogu. Ovaj primer Sime Matavulja bio bi takve prirode: »Đedo je slabo govorio taj jezik, te pošto promuca njekoliko riječi, izdera se na nas da se tornjamo iz sobe. On se ćaše uvijek tako naljutiti na nas, kad bi slušali kako on prkela.« (Izabr. prip., str. 61). I ovde u istom smislu imamo naporedo u dvema rečenicama jedanput ovaj naš oblik a drugi put potencijal — u istom vremenskom značenju — ćaše se naljutiti: bismo slušali. Sa pojačanom merom ponavljanja radnje, tako da ona uslovljava pravo kvalifikativno značenje, odražava se isti oblik u ovoj drugoj Matavuljevoj rečenici: »Vlado je bio vazda kao zapeta puška, gotov da srne i na jačega i u pogibao, da bez premišljanja izvrši što mu sune; ja se ćah teže zanijeti, ali kad bi do toga došlo, tada mi trebaše krvi« (= ja bih se teže zanio... opet imamo naporedo ova dva modalna oblika za vremensku radnju ponavljanja, sa razlikom samo što je prvi kao takav i kvalifikativnog vremenskog značenja, a drugi ima samo smisao ponavljanja radnje u prošlosti). — Karakterističan je za ovo značenje još i ovaj Ljubišin primer, gde nema kao u ovim što sam ih citirao naporednosti potencijala i ovog modalnog oblika, nego ovom obliku prethodi perfekat: »Zbilja čudo od ovoga boba. Do danas se vazda dobro kuhao i pod ključ šćaše nabuktati i nagreznuti, a danas se skamenio i osušio kao da nije uvar« (ibid., str. 179). — Za ovakvu upotrebu našeg oblika karakteristični su i ovi primeri Marka Miljanova: »Kad se hoćaše umorit' ali vina dobra napit, hoćaše mu na mloge rane krv zabriznut i sve to njemu ne brkaše želju za boj...« (Celok. dela, str. 74), — i: »Ne mogaše on sam sebe trpjet, kad mu je što slabo; pa i u san, kad hoćaše snit, u jutru pričâ mi je...« (ibidem 75).

36. Da se u ovakvoj upotrebi, iako je ona, kao što rekoh, prirodno mogla doći pod uticajem naporednosti potencijala i ovog oblika u mnogim modalnim značenjima, — nađe perifrastični oblik sa hoćah, mogao je posredovati i imperfekat, koji je, kao što znamo, u ovim govorima običan za preteritalnu ponavljanu radnju: on nam često dolazaše pa pričasmo o svemu i svačemu — i sl. U

ovom smislu govori jasno i činjenica što je vremenska upotreba ove naše konstrukcije obična samo od svršenih glagola: šćaše reći, šćaše se naljutiti — i sl. (a vrlo bi bilo neobično: šćaše on sjedjeti kod nas, šćaše on razgovarati s nama — i sl. Dakle, onde gde imperfekat nije mogao biti upotrebljen za uobičajenu radnju došao je ovaj oblik imperfekatskog karaktera po pomoćnom glagolu da upotpuni mogućnost za obeležavanje ponavljanja radnje, i, dalje, takve radnje kvalifikativnoga smisla.

37. Za međusobni odnos u značenjima treba napomenuti i to da se razlika između potencijala i ovog našeg modalnog oblika u ovim značenjima odražava u onom smislu u kome se oseća razlika između perfekta i imperfekta kad i jedan i drugi oblik označavaju ponavljanje radnje u prošlosti.

38. Iako u pisanom tekstu nisu obični ovakvi primeri za vremensku (indikativnu) radnju ovog modalnog oblika, treba napomenuti da su oni u govorima ovoga tipa vrlo obični. Vrlo su česti izrazi: nekad on šćaše često u nas doći, pa bi zametnuo svakakve šale; kad sam bio dijete, šćaše me majka koji put udariti, ali otac nikad; šćaše moj otac često otići u trgovinu, a mi ostani sami kod kuće; šćasmo ljeti, kad je suša, išćerati stoku u Škrku pod Durmitor — i sl.

39. Gore smo analizirali i primere sa ovim modalnim oblikom gde se odražava ono modalno značenje koje je svojstveno potencijalu kad je potencijalna radnja uslovljena drugom radnjom (drugim momentima) a ta se uslovljenost sadrži ne direktno u kakvoj uslovnoj rečenici nego u čitavoj situaciji koju daje širi kontekst. Takvoga značenja je ovaj modalni oblik najobičniji u upotrebi u rečeničnoj konstrukciji gde imamo uslovnu rečenicu sa svezom da i glavnu rečenicu sa ovim našim oblikom u predikatu. U najobičnijoj književnoj rečeničnoj konstrukciji tu danas imamo upotrebu potencijala u glavnoj rečenici a indikativnog oblika u sporednoj (da mi nije njega bilo, ne bih završio posao — i sl.). Upotreba ovog drugog modalnog oblika u takvom potencijalnom značenju vrlo nam je poznata (kakvu su primetili i Musić i Stojanović) u narodnoj pesmi, u stihovima tipa: doista ga pregaziti šćaše da mu ne bi šarca od mejdana). U ovakvoj konstrukciji i u ovom značenju običan je ovaj oblik naročito u Ljubišinu izrazu. Navedimo nekoliko primera: »... i čisto da im nije praha nestalo, šćahu ih (Crnogorci Turke — prim. J. V.) jedno jutro po magli razbiti pokraj Velestova da se od njih ne povrati ni piličnika« (Cel. dela I., str. 110). — »Potegni Furlan jednom i, čisto da se Kanjoš hitro nekako ne usuka, šćaše ga raskrojiti« (ibid. str. 167). — »... Pak je (vračaru) zatvorili u jednu klijet, i da ne pogodi, ne šćaše otole nikad kosti iznijeti« (str. 179). — »Mehmed, otac Mahmutov... zakla Maloga Šćepana prijevarke, pokori i oprži listom Kuče, Moračane, i da mu grom ne upali u džebanu na Viru i u Crmnici, hoćaše doći do Cetinja« (str. 266). — »Da sam imao devet sinova, svakog kao Relju Krilatoga, pak da sam ih sve-

devet to veče u jednu grobnicu složio, ne šćaše mi srce biti žalosnije!« (str. 422). »Da se sjetila čija je kći i što je ženski obraz, šćaše se samodaviti prije nego pusti popa da joj stavi na glavu vijenac bez očina dopuštenja« (str. 423). — »Da bješe drugi voda, šćah zlo proći, a tako me o najmanjoj dadoše bailu« (Cel. dela II, str. 13). — Itd. itd.

Ne u tolikoj meri, ali se sretaju često ovakvi primeri i u pismima Vuka Popovića: »Kad je s paroplova na suvo izišao (reč je o Njegošu — J. V.), da ste ga vidjeli putom, kako se sa zasukanim životom previjaše, zaista časte reći da neće živ osvanuti« (Prepiska VII., str. 93). — »Još su tri popa s njime išla za ovaj posao... i kaže da nijesu prije neđe stranputicom pobjegli, hoćahu ih u jednoj kući rišćanskoj Turci zateći i posjeći...« (ibid. 232). — »Da se (Grahovljani) nijesu smeli oko glava, sijekući ih, kako su mi pričali Banjani, nijedan im ne ćaše Turčin i konj pobjeći...« i tako dalje.

Razume se da će i kod Njegoša ovaj oblik biti vrlo običan i u ovakvoj rečeničnoj konstrukciji, kao što je ovaj primer u stihovima u Šćepanu Malom: »Ej delijo, Muso čelebijo, mnoge l' šćaše ocrnit vlahinje da nam malo više poživova« (stihovi I, 217—220). Tako isto i za Simu Matavulja može biti karakterističan ovaj primer: »Kad se, malo po malo, i mi oslobodismo, te podosmo za njihovim stopama, tada sjemenarija ćaše poželjeti srpske riječi, da ne bi bogoslova« (Izabr. prip., 107). I za jezik Marka Miljanova su karakteristični ovakvi primeri: »Tu je poginulo stotinu Kuča i Pipera ... a Bog zna koliko hoćaše još bit pogibije, da ne bi Vula i Todora!« (Cel. dela, 18). — »I po presudi krivac plati. Tako hoćaše i Lazo platiti, da mu se ne zna kućišta, da bješe roda rđavoga« (ibid. 36). — »A ona pomoć koja 'oćaše bit' da ostade ti u goru, ka što ti reko, ne 'oćaše bit' mala, za nas ni za narod, da si osta još koji dan...« (str. 215) — itd. Iako nije po obliku rečenična konstrukcija sa irealnom kao zavisnom, i ovaj primer je takva prirode: »Minu petnaes' i uze šesnaestu godinu. Može bit' da oćaše i još koju tu nabrojit', no evo što se dogodi« (str. 181).

U jednoj pripoveci Žaka Konfina u dijalogu, inače u teritorijalnom smislu dovoljno neodređene boje, mogli smo nedavno pročitati rečenicu sličnu ovde citiranim: »Da ne beše moj dotur, Mile Peleš ćaše da umre (= umro bi), — počne tako Kosta da nabraja uspehe svoga doktora...« (Književnost, god. VIII (1953), Bgd., str. 528. — Karakteristično je za savremeni književni izraz, uopšte uzevši, da se naša konstrukcija sa oblicima glagola hteti i kod pisaca iz krajeva gde je ona u ovakvom rečeničnom sklopu vrlo živa nalazi vrlo retko u upotrebi. To može posvedočiti i Čopićev izraz gde će se ređe naći ovakva rečenica: »Da se ne umiješa Savo Ljusina i jednog po jednog izgura pijane ljude, htjede doći i do pucnjave« (Prolom, Prosveta — Beograd 1952, str. 725).

40) Svi ovi primeri, osim jednog, pokazuju upotrebu koja je u ovakvim rečenicama svojstvena potencijalu, ali može biti razlike i ovde u nijansama značenja. Iz svih ovih primera izdvaja se kao

neobičniji: Da se sjetila čija je kći... šćaše se samodaviti, — gde nemamo potencijalno nego debitivno modalno značenje — ćaše se samodaviti = trebalo je da se samodavi (da se sama udavi). Zamena ovog oblika potencijalom promenila bi smisao teksta, zato što bi se dobilo potencijalno, a ne debitivno značenje, u kome se potencijal ne može lako kretati. I ovde, vidimo, modalni oblik s imperfektom glagola hteti prelazi granice u kojima se upotrebljava potencijal. — Valja još dodati da na ovakav primer ja ni u govorima nisam nailazio, iako su mi dobro poznati govori u kojima nalazimo obična sva ova dosadašnja značenja modalnog oblika o kom govorimo.

41. Izvesni primeri u delima naših pisaca mogu biti i takvi da ih čitalac dvojako može shvatiti — ili u smislu volitivnog glagolskog značenja, gde je posredi očuvana semantička vrednost glag. hteti, ili u smislu kog drugog značenja koje se može izraziti istim oblikom kao perifrastičnim za modalna značenja. Na taj način se može, po jezičkom osećanju u kom živi naš oblik kao perifrastični, tretirati ovaj Ljubišin primer: »Ja ga svakako šćah pustiti, reče Dolgoruk smijući se — jer sam poznao da je razborit i prilježan, ali sam ga htio kušati i šnjim se bolje upoznati« (I, str. 119) — šćah pustiti može u ovom tekstu značiti ili htio sam ga pustiti — značenje glag. hteti, ili pustio bih ga — modalni oblik). Do izvesne mere takav može biti i ovaj primer: »I tu da ne pobjegoh noćno, hoćaše me čisto objesiti paša« (str. 144) (htio me objesiti, ali sam pobjegao, — ili: objesio bi me da nijesam pobjegao). U tom smislu mogao bi se tretirati i ovaj izraz: »I tako mi današnje carice nedelje, kako mi đavo bješe popio svijest, da ne umače u dvor, hoćah ga mačem predvojestručiti, pa mu duždu moja muka na čast, a njemu, skotu, pića zadovijeka« (155), iako je bolje shvatiti oblik hoćah predvojestručiti u smislu predvojestručio bih. Sa značenjem glagola htjeti u obliku mogu se lepo shvatiti ovi primeri: »Šćaše da ga zubima zakolje no na pobunu priskoče Turci, pa ih sve isijeku« (str. 285) i: »Šćaše vezir jošt kvara počiniti, no se prepade da ga ne preteku Paštrovići na Cmilovoj Ulici« (str. 285), iako je i ovo Ljubiša u svom duhu mogao reći sa značenjima u kojima bi izrazi šćaše zaklati i šćaše počiniti bili jednaki potencijalu zaklao bi, počinio bi.[26])

42. Kad je imperfekat glagola hteti u vezi s infinitivom mogao izići iz sistema glagolskih oblika ovoga glagola po značenju, onda je on mogao naći se i u bezličnoj konstrukciji takvoj da se ne može osetiti nikakav dalji refleks volitivnosti koju obeležava njegova glagolska osnova (i da se, uz to, ne može osetiti ni ono debitivno značenje bezlične forme glagola hteti). To se vidi u ovakvim primerima: »Ne šćaše li biti bolje da smo držali zajedno uže s ostalim Srbima i branili svoju neodvisnost na šiljku

[26]) U ovom smislu treba paziti na granice u značenjima iste glagolske forme, jer se inače mogu javljati pogrešna shvatanja kao što to se desilo i Musiću u gore pokazanom primeru.

od mača« (Ljubiša: Cel. dela I, 161 — ne šćaše li biti bolje = ne bi li bolje bilo, zar ne bi bolje bilo). Vuk Popović piše na jednom mestu: »I da nijesu čas prije na naše strane pregnali, stigla bi ih jaka potoč, i ćaše biti od njih da se priča i pripovijeda«. (Prepiska VII., str. 94 — ćaše biti...da se priča = bilo bi da se priča). — »Po svemu tvome junaštvu, da nije Šuja Karadžića bilo ne ćaše se doskočit Smailagi...« (Prepiska VII, 216, — ne ćaše se doskočiti = ne bi se doskočilo, ne bi se moglo doskočiti). »... jedni vele: ne vjerujem da će nas ikad Rusija ostaviti, drugi opet: ta bolje ni i poštenije ćaše biti i pod ćesarom« (ibidem, str. 306 — bolje ćaše biti = bolje bi bilo) — »Govedo izgledaše kao bik, a prodavac se kunijaše da mu nema više od pet godina, a po rozima ne šćaše mu dati više od šest« (ibid. 48; ne šćaše mu dati = ne bi mu se dalo, ne bi mu čovek dao, ne bi mu se moglo dati). — U ovakvom bezličnom značenju upotrebiće rado oblik i Matavulj: »Od njih bješe valjda deset popova, pa onda četiri pet sredovječnih ljudi, kojima po licu i ponašanju ne ćaše bolje dolikovati da su žandari« (Izabr. pripov., 106 — ne ćaše dolikovati = ne bi dolikovalo, ne bi moglo dolikovati). — Marko Miljanov će rado upotrebiti takav izraz: »Ilija ubi i onoga, pa primače oba Turčina jednoga do drugoga, pokri i' onom kožom od vuka, i ako mu je žâ bješe ostavit', mislio bješe da ju proda i kupi fišeka ('ćaše tu bit' pune kulete fišeka da se napuni...)« — (Cel. dela, str. 182) — »...kad je onaj došâ britvom ispod grla, đe je kćelo da povuče po grkljanu da ga zakolje...« (str. 19). Ćaše bit = moglo je biti; je kćelo da povuče = trebalo je... Tome odgovara i ovaj izraz crnogorskog pisca N. Lopičića: »Jošana, — reče joj on, — ćaše li bolje bit' da si me poslušala?«[27]) (Ćaše li bolje biti = bi li bolje bilo, zar ne bi bolje bilo). Takve prirode je i ovaj Glišićev primer sa irealnom uslovnom rečenicom: »I hoćaše biti zlo da mi se Kića ne desi kod kuće« (Celokupna dela, Prosveta Bgd., str. 71). Hoćaše biti zlo = bilo bi zlo, bilo bi rđavo (zlo je ovde u priloškom smislu).

43. Sa naglašenim potencijalnim značenjem upotrebiće se rado ova perifrastična glagolska konstrukcija u bezličnoj formi kad se po prilici određuje kakva količina, brojna vrednost predmeta mišljenja. I u tom slučaju ne odgovara potpuno jedna drugoj upotreba potencijala i ovog našeg oblika. Reći će se obično: bio je na vašaru silan svijet, šćaše biti pet stotina duša; prosulo mu se stado po polju, ćaše biti dvjesta ovaca; vidjela sam mu svatove, šćaše ih biti oko petnaest — i sl. U ovom smislu će i Vuk Popović napisati Vuku: »U pratnji svojoj ćaše imati (reč je o crnogorskom knezu) oko 400 izabrani Crnogoraca«. (Prepiska VII., str. 349—50). U ovim slučajevima ćaše biti znači isto što i moglo je biti — određuje se mogućnost brojne vrednosti, koja se može pretpostaviti. Za takvu mogućnost, vezanu za prošlost, ne

[27]) Nikola Lopičić: Seljaci, Savremenik Srpske književne zadruge, str. 39.

bi bio podesan potencijal (da se kaže, recimo: b i l o b i pet stotina ovaca — i sl.). — Primer Vuka Popovića, izuzetno, nije potpuno dat u bezličnom smislu: njegovo ć a š e i m a t i pripada subjektu rečenice i znači m o g a o j e i m a t i, — naglašena potencijalnost, kako bih ja rekao, može se izraziti i u ličnoj glagolskoj formi, pored toga što je ona najviše vezana za bezličnu glagolsku formu u izrazima ovakvoga karaktera.

44. Kad je bila reč o perifrastičnoj formi sa pomoćnim oblikom od glagola i m a t i, videli smo da se i tamo glagolska radnja u ponekim slučajevima može vremenski odnositi i na sadašnjost (relativna sadašnjost u tom smislu što se radnja odnosi i na prošlost, i na sadašnjost govornog momenta, i na budućnost, ili, potpunije rečeno, relativna sadašnjost ukoliko se radi o modalnom značenju). U tom pogledu imamo nešto slično i sa ovom konstrukcijom — inače i po obliku i po značenju preteritalnoga karaktera. I to biva u rečeničnom sklopu — sa irealnom uslovnom rečenicom i glavnom u kojoj će se naći ovaj modalni glagolski oblik. Primere sam mogao zebeležiti samo u govornom jeziku, ali bi njih mogao upotrebiti i svaki književnik koji se služi ovim izrazom u preteritalno-futurskom značenju glagolske radnje. Primeri: da mi onoga dana ona nije spasila život, n e š ć a h danas biti živ (ne bih bio živ); da mi nijesu došli na mobu, n e š ć a h d a n a s k o s i t i (n e b i h d a n a s k o s i o); da nije mene bilo, n e š ć a š e ti imati danas ovako imanje; da nije bilo naše borbe, š ć a h u okupatori još i danas g a z i t i po našoj zemlji — i sl. — Iz naporednosti potencijala i ovog našeg oblika u upotrebi za označavanje radnje koja se odnosi na prošlost moglo je lako doći do toga da i perifrastični oblik s imperfektom pomoćnog glagola dobije vremensko značenje koje se prostire i na momenat govora.

42. Ja mislim da je pod uticajem ovakve upotrebe glagola h t e t i, ovde u svojstvu pomoćnog glagola, stvorena mogućnost da i inače imperfekat od ovog glagola i, uz to, od nekoliko glagola u sličnom modalnom značenju (čitave konstrukcije), obično u konstrukcijama s infinitivom, može vremenski, izuzetno u tom slučaju, obuhvatiti i sadašnjost. Takvu upotrebu imperfekta konstatovao sam još poodavno obrađujući građu svoga rodnog kraja[28]). Tamo sam naveo između ostalih i primere: š ć a k sad p o k o s i t i ono malo trave u polju, no mi ne more kosa; š ć a h p r o d a t i devetero jagnjadi (iako bi se ovo moglo izraziti i oblikom potencijala: pokosio bih, — prodao bih, ipak ovde nemamo posla s pravom našom modalnom formom u smislu jednog oblika, jer se ovde jasno oseća značenje glagola h t e t i); zatim, dalje: t r e b a š e mi dvaes dinara, pa nemam dok šta prodam; m o g a k (mogao bih) danas pokosit, da mi da kiša; r a đ a k neću li ovo malo crkavice samljeti — itd., itd.

46. U svim ovde dosad posmatranim primerima upotrebe našeg perifrastičnog modalnog oblika imamo posla sa jezičkom osobinom vrlo rasprostranjenom u govornom jeziku naših središnjih i jugo-

[28]) J. Vuković: Govor Pive i Drobnjaka, Južnoslovenski filolog XVII, strana 88.

zapadnijih govora. Kod naših današnjih pisaca ona će se naći najviše u dijalogu, koji sam po sebi odražava lokalnu boju jezika. Ali ima, svakako, upotrebe ovog oblika i ograničenije na posebna značenja i posebnu vezu s rečeničnom formom i na uže ograničenim terenima naših govora. Neće se, npr., u svim onim govorima u kojima su sasvim obični primeri kao: čovjek pašče tu s v e z a t n e š ć a š e; doista ga d o s t i g n u t i š ć a š e da mu ne bi šarca od megdana; ć a š e r e ć i (= rekao bi); ć a š e b i t i (= moglo je biti) itd. — čuti kao običan izraz gde će u irealnoj uslovnoj rečenici biti upotrebljen ovaj modalni mesto indikativnog oblika, koji za naš književni jezik tu dolazi kao obavezan. Ali u izvesnim govorima (i, koliko ja znam, to može biti ograničena osobina dela crnogorskih govora) i tu će se upotrebiti ovaj oblik. Koliko god Ljubiša, Matavulj i Vuk Popović (naročito Ljubiša) rado upotrebljavaju ovu glagolsku konstrukciju kao perifrastičan oblik u raznim značenjima i u raznim rečeničnim sklopovima, ni kod njih je nisam mogao naći na tom mestu u takvom rečeničnom sklopu. (Za Matavulja nisam potpuno siguran da li bi se našao koji primer, ali za Ljubišu i Vuka Popovića je sigurno da je nisu upotrebili). Ali nam jedan primer Milovana Glišića (koj inače upotrebljava ovaj oblik u dijalogu) pokazuje mogućnost i takve zamene indikativnog glagolskog oblika ovim modalnim. U pripoveci Šetnja posle smrti u dijalogu nalazimo ovaj njegov primer: — »D a š ć a š e o s t a t', božja mi vjera, ne noćih mu ja o'đe, lje!« (Odabr. prip., str. 138). Ove reči izgovara Crnogorac, i Glišić je potpuno obojio njegov izraz lokalnim osobinama crnogorskih govora, pa je tu došao sasvim na mestu i ovaj oblik u ovom značenju i u ovoj rečeničnoj formi. Rečenica bi u običnom našem obliku glasila: Da je ostao, božija mi vjera, n e b i h mu ja n o ć i o ovdje zaista, — ili bi ona u stilu izraza o kojima ovde govorimo mogla glasiti: Da je ostao, ne š ć a h mu ja n o ć i t i ovdje, zaista. — U ovom slučaju je modalni oblik s imperfektom glagola h t e t i sasvim daleko od obične upotrebe kondicionala, sa kojim se, kao što smo videli, inače gotovo svuda može uzajamno zamenjivati i do izvesnih nijansa podudarati u značenju. U ovakvoj, irealnoj, rečenici oblik š č a š e o s t a t i (i slično) može biti upotrebljen mesto indikativnog preteritalnog oblika — perfekta ili aorista, ali bi imperfekat tu bio isključen za upotrebu i kad bi se radilo o nesvršenom glagolu. Reklo bi se, naime: da j e o s t a o, d a o s t a d e, d a j e p i s a o, d a p i s a — i sl., ali ne i: d a p i s a š e (a u ovom duhu za crnogorski izraz sasvim bi prirodno bilo reći: da on š ć a š e meni p i s a t i, ja bih mu odgovorio — u smislu: da je on meni pisao, odgovorio bih mu, — ili, još bolje da kažemo, da on š ć a š e r a d i t i kako treba, ne bi ga ovo snašlo — i sl.).[20])

47. Vrlo je zanimljivo konstatovati činjenicu da je ovaj naš oblik kao posebna glagolska forma u svojoj evoluciji upotrebe baš

[20]) Da i u ovakvoj rečeničnoj formi (u irealnoj rečenici) nije nova i nije osobina samo crnogorskih govora upotreba našeg modalnog oblika, može pokazati primer galipoljskog govora: da ć â v ga n á ć e m, ć â v da ga naučîm pâmēti (da sam ga našao, naučio bih ga pameti, — vidi niže na str. 40).

sa svojim imperfekatskim oblikom pomoćnog glagola dospeo da se upotrebi i u takvoj rečeničnoj formi gde se inače imperfekat ne upotrebljava, gde on ne može biti upotrebljen ni u govoru u kome će ovaj perifrastični oblik biti običan. I to je jasan dokaz za utvrđivanje vrednosti ovog oblika kao perifrastičnog modalnog. I to pokazuje, dalje, tendenciju, koja se u svemu ovome odražava, da se stvaraju u jeziku novi modalni oblici kao nosioci posebnih modalnih značenja, da se, drugim rečima da kažemo, morfologiziraju izvesna modalna značenja dobijanjem novih gramatičkih kategorija.

48. Van granica svih modalnih značenja koja sam dosad razmatrao u vezi s upotrebom h o ć a š e (šćaše) s i n f i n i t i v o m, gde se, kao što smo mogli videti, provlače jedna preko druge nijanse modalnih značenja — potencijalno, debitivno u glavnim linijama, gde se, razume se, mogu ogledati i nijanse finalnog, optativnog — i sl., — van, kažem, svega toga imamo jedno posebno značenje, oštro izdiferencirano između svih drugih, o kome je potrebno raspravljati, postavljajući pitanje da li se ono nalazi stvarno u kategorijama modalnih značenja ili je posredi, kako bi se na prvi pogled reklo, vremensko značenje. To je upotreba našeg oblika kakav imamo u poznatim stihovima narodne pesme: »Bože mili, čuda velikoga! Kad s e š ć a š e po zemlji Srbiji, po Srbiji zemlji d a p r e v r n e, i da druga p o s t a n e sudija, — tu knezovi nisu radi kavzi, već je rada sirotinja raja...« Glagolske kombinacije oblika š ć a š e d a p r e v r n e i š ć a š e d a p o s t a n e u stvari su isto kao da je rečeno š ć a š e s e p r e v r n u t i i š ć a š e p o s t a t i, — i ovde se, isto kao i u dosad ovde analiziranim primerima, radi o perifrastičnom obliku, a ne o posebnom značenju imperfekta glagola h t e t i i infinitiva s njim upotrebljenog glagola. Već samim tim (kao što smo i gore imali prilike da vidimo kad je bila reč o bezličnoj upotrebi ove konstrukcije u potencijalnom značenju) što je ovde oblik u bezličnom značenju, gde je u potpunom smislu neodređen subjekat, — a bez one debitivnosti značenja koja je svojstvena njegovoj upotrebi — već samim tim, kažem, ovde se isključuje danas semantička veza imperfekta glagola h t e t i s njegovom upotrebom u pravom značenju. Bezličnost i neodređenost subjekta je ovde (kao i u slučajevima za obeležavanje potencijalnih značenja o kojima sam gore govorio) sasvim druge prirode nego što bi bili slučajevi gde bi se glagol h t e t i upotrebio u bezličnom smislu. Kad se š ć a š e po Srbiji d a p r e v r n e — potpuna bezličnost i neodređenost subjekta — uporedimo sa, recimo, h t j e l o s e d a s e t o u č i n i (u aluziji na jedan subjekat koji je dokučiv, koji je blizu mogućnosti da se obeleži). Ovo dvoje jedno od drugoga potrebno je odvojiti radi razgraničavanja značenja kad, na jednoj strani, glagol h t e t i nosi svoje značenje volitivnosti, i kad se, na drugoj strani, njegov oblik imperfekta javlja bez toga značenja, za koje bi on kao oblik sa potpunim svojim značenjem bio inače uvek vezan.

49. Kad i ovde ovom obliku odredimo vrednost perifrastične forme za određenu upotrebu, onda je potrebno analizirati njegovo značenje i utvrditi njegovu prirodu u ovoj posebnoj upotrebi u odnosu na kategorije značenja, prvo, u vremenskom smislu, i, drugo, u smislu glagolskoga m o d u s a. Tu su, dakle, dva pitanja — o vremenskom značenju i o značenju g l a g. m o d u s a. Prvo, u vremenskom smislu ovaj oblik u ovakvoj upotrebi ima nešto što jače ističe njegov karakter obeležavanja preteritalne budućnosti nego što je to slučaj u prethodno posmatranim slučajevima njegove upotrebe. U vremenskom smislu, dakle, može se bez rezerve reći, značenje ove imperfekatsko-infinitivne konstrukcije odgovara kakvom preteritalnom futuru koji se u određenoj rečeničnoj formi može upotrebiti. Naši stihovi iz pesme Početak bune na dahije — ovim oblikom vremenski obeležavaju momenat koji p r e t h o d i b u n i; k a d s e š ć a š e p o b u n i t i znači, u stvari, što i: prije nego što ć e s e (narod) p o b u n i t i (u vremenskom smislu, — druga je stvar, o čemu će biti reči, kao što smo to označili u postavljenom pitanju, — značenje jedne i druge forme u odnosu na indikativnost i modalnost glagolskih značenja). Kao što u vremenskom smislu futur u izražajnoj formi: prije nego što ć e s e (Srbija) p o b u n i t i obeležava preteritalnu budućnost, relativnu budućnost u sferi prošlih zbivanja, tako, isto tako, u vremenskom smislu glag. konstrukcija š ć a š e s e p o b u n i t i (d a p o b u n i) u izražajnoj formi: kad s e š ć a š e (po Srbiji) d a p o b u n i, obeležava preteritalnu budućnost, — u vremenskom smislu postoji i u jednom i u drugom izrazu isti odnos i prema govornom momentu i prema momentima u prošlosti koji su predmet govora (prema situaciji kao predmetu govora). To treba obeležiti i treba naglasiti, za razliku od gore pokazivanih značenja ovog oblika, da je u ovom slučaju preteritalna budućnost u svojoj vremenskoj određenosti data u prošlosti sa svom svojom radnjom i njenim posledicama, i da se ona ni sa trajanjem ni sa posledicama ne može ni u kom slučaju odnositi na sadašnjost. Vremensi karakter tim treba da bude utvrđen, i tim je dat potpuno odgovor na prvo naše pitanje. A pre nego pređemo na drugo pitanje, potrebno je potražiti još primere i razmotriti njihova značenja.

50. Ova upotreba naše glagolske kombinacije, moglo bi se reći, nije obična sasvim, — ja sam je u pisanom tekstu, van narodnoga stiha, ređe mogao naći. Svega tri primera imam zabeležena od naših pisaca, koje ću malo niže citirati. Ali u jednom, ne usko ograničenom, delu naših govora ovaj oblik upotrebljen za ovakvu preteritalnu budućnost vrlo je običan. U govoru zabeleženi primeri pokazuju pravu prirodu u značenju ovoga oblika: to je bilo one godine kad Švabo š ć a š e d o ć i u našu zemlju; one zime kad se š ć a š e d a z a r a t i, pošao ja bjeh u Biograd; ovu kravu smo kupili one godine kad se š ć a s m o p o d i j e l i t i; ovo dijete se rodilo taman one godine kad s m o š ć e l i doseliti ovamo; imadijak jednog dobra konja pa mi ga neko ukrade taman kad š ć e d e d a s e z a v r š i rat. Ovde se može videti da jednako dolaze u ovakvoj upotrebi izrazi i sa ličnom i sa bezličnom formom, i u ovim

našim primerima jednako se ne oseća posebno značenje glagola h t e t i i kad je oblik lično i kad je on bezlično upotrebljen.

51. Kao što vidimo, za razliku od prethodnih upotreba ovog oblika, ovde mogu biti u svojstvu pomoćnog glagola upotrebljeni preteritalni oblici — imperfekat, i aorist i perfekat, ali se može napomenuti da je imperfekat najobičniji i ovde u ovoj perifrastičnoj formi. To bi mogli pokazati, verujem, i govori van terena gde sam ja mogao beležiti ovakve primere. Od tri primera koje napomenuh iz pisanog teksta dva su u perfektu. Tu je opet Ljubišin izraz: »U prozoricu 9 junija 1788 prispiju lađe pod Seoca. Taman kad š ć e l e d a u m i n u u zaton gdje je seljačka ribarica, jedna četa turska obori na njih oganj iz pušaka.« (Cel. dela I, 410). Ovde bi se, istina, moglo govoriti i o pravoj vrednosti glagola h t e t i (kad su lađe h t j e l e d a u m i n u = kad su lađe namjeravale da uminu, — i tako se izraz može shvatiti, ali u duhu Ljubišina načina izražavanja i u duhu onoga što je karakteristično za sve ove govore izraz se može tumačiti i u smislu upotrebe našeg perifrastičnog oblika (= pre nego ć e u m i n u t i). Iste je prirode po značenju i ovaj Glišićev primer sa imperfektom: »Ali sutra rano, znaš — reče Vitomir kada h o ć a h u već d a s e r a s t a n u — ti kaži kurjaci, a ja 'ajduci.« (Odabr. prip., str. 109). Takve prirode je i ovaj Ćorovićev primer: »Gazdinica otvori nekakav stari drveni sanduk, prepun rublja, izvadi košulju, gaće, šalvare sa četiri zakrpe, tozluke i anteriju. Sve su to nosili prve tri sluge, pa kad s e h t j e l i d i g n u t i, gazda Simo, po običaju, skinuo im odijelo, što im ga je prije poklonio.« (Stojan Mutikaša, str. 19; — k a d s e h t j e l i d i g n u t i = prije nego će se dignuti).

52. Kao što se može videti u ova tri primera iz jezika naših pisaca, za razliku od pokazanih stihova nar. pesme, — kao i u ponekim primerima gore iz narodnog govora, imamo posla ne sa bezličnim nego sa ličnim oblikom u ovom našem značenju. I pošto je ovde lični oblik, on još uvek može nositi i značenje glagola h t e t i sa infinitivom, — i tako će ga, a ne kako drukčije, poneko uvek tumačiti, bez mogućnosti da se ovakav lični oblik može shvatiti u našem smislu kao perifrastična glagolska forma. Ali po jezičkom osećanju ljudi iz krajeva gde živi u upotrebi izraz: kad s e š ć a š e z a r a t i t i — i sl. uvek je moguće i Glišićev primer: kad h o ć a h u d a s e r a s t a n u — shvatiti u smislu: pre nego što će se rastati (primeri identični u vremenskom smislu i paralelni jedan s drugim kao perifrastični glagolski oblici). I pre ove izraze — i Ljubišina, i Glišićeva i Ćorovićeva teksta — treba shvatiti kao takve nego kao izraze sa značenjem oblika od glagola h t e t i. Da je to tako, ja sam mogao proveriti i po svom jezičkom osećanju, ponesenom iz rodnog kraja, gde će se sasvim u tom duhu reći: to je bilo one jeseni kad s a m s e s t i o (— se š ć a h, s ć e d o k) o ž e n i t i (ne u smislu: kad sam se namjeravao oženiti — nego u smislu: prije nego što ću se oženiti); on se rodio kad sam se ja š ć e l a d o v e s t i u ovu kuću (= prije no sam se dovela — u vremenskom smislu), i u tom smislu će se lepo reći: kad su lađe š ć e l e d a u m i n u

— i: kad oni hoćahu da se rastanu (kad se hoćahu rastati)> i, dalje: kad su se sćeli dignuti. I to je u tom značenju tako obično kao i kad se kaže u gore citiranom primeru: one godine kad Švabo šćaše doći — gde bi izraz bilo pogrešno tumačiti drukčije nego sa perifrastičnom upotrebom naših glagolskih oblika. Za Čorovićev primer ne treba biti u nedoumici kako ćemo ga shvatiti: kad se htjeli dignuti — ne znači ništa nego: prije nego će se dignuti (jer nije rečeno, to se nikako nije htelo reći, da je dizanje slugu zavisilo od volje njihove).

53. Ja mislim da ne bi bilo smelo u ovakvoj upotrebi ove naše glagolske konstrukcije potražiti genetičku osnovu za njen čitav razvitak u svojstvu perifrastične glagolske forme. Naime, u ovakvim rečeničnim sklopovima gdje je moglo doći do toga da se može izraz: kad se šćahu rastati, kad se htjedoše rastati, — i sl. izjednačiti u jednom smislu sa izrazom: prije nego će se rastati (a da izrazi zadrže još razliku u smislu indikativnosti i modalnosti) i mogla se osetiti najpre naša forma kao perifrastična — najpre je i najlakše bilo da se tu stvori mogućnost neosećanja više volitivnosti značenja koju glagolskoj konstrukciji daje oblik glagola hteti; značenja izraza: kad su se htjeli rastati — i: prije nego što će se rastati — po svojoj bliskosti i istovetnosti u vremenskom smislu lako su mogla svojim dodirnim tačkama usloviti nastajanje ovog perifrastičnog oblika kao takvog, koji se ovde čvrsto mogao osetiti kao posebna gramatička kategorija: u sistemu upotrebe glagolskih oblika, a ne više samo u širem sistemu izražajnih sintagmatskih konstrukcija. Jednakost u vremenskom smislu izraza: kad se šćahu rastati sa izrazom: prije nego će se rastati pokazuje jednakost (u istom vremenskom smislu) oblika šćahu se rastati i će se rastati — naš ovaj oblik oseća se u smislu futura u relativnoj upotrebi. (Uporedi i izraz: one godine kad Švabo šćaše doći, što se može reći i u izrazu: one godine kad će Švabo doći — isto tako obično).

54. Preko naporedne upotrebe ovog oblika i futura u ovakvom označavanju relativne preteritalne budućnosti, na jednoj, i naporedne upotrebe futura i kondicionala, na drugoj strani, u modalnim značenjima za označavanje opet relativne budućnosti, i moglo je doći do zamenjivanja kondicionala ovim našim oblikom — prvo u ograničenijem krugu značenja i u ograničenom krugu rečeničnih sklopova. Dalje se upotreba ovog oblika mogla proširivati. Na taj način bih ja mogao tumačiti genezu i evoluciju upotrebe perifrastičnog oblika s pomoćnim glagolom hteti u našem jeziku.[30])

55. Posle svega ovoga što je ovde rečeno u posmatranju ovog specifičnog značenja naše perifrastične glagolske forme — i o njenom vremenskom karakteru, i o njenoj genezi — može se potražiti odgovor na drugo gore postavljeno pitanje.

[30]) Što je teritorijalno ograničenija ova posebna upotreba našega oblika: koja je nekad poslužila kao osnova za proširenje njenih značenja, mislim da ne menja stvar. Iz jednog govora u kome se naša konstrukcija stvorila kao perifrastična ona se mogla samo u izvesnim značenjima prenositi postepeno u druge govore, ili se mogla osnovna njena upotreba teritorijalno sužavati..

Na prvi pogled moglo bi se reći da u ovom slučaju imamo posla sa indikativnim značenjem. Pomenuh, između ostalog, kao paralelne izraze: one godine kad *šćaše* Švabo *doći* — i, kako bi se drukčije moglo reći: one godine kad *će* Švabo *doći*, sa istovetnošću značenja u vremenskom smislu. Ja ne bih mogao reći, kako osećam i jedan i drugi izražajni oblik, da su ovi izrazi isto tako istovetni i u smislu značenja glagolskog modusa u njihovim perifrastičnim glag. oblicima. Ne bi bila tu posredi samo stilska razlika u upotrebi dvaju glagolskih oblika, nego se tu radi i o nijansama razlike u značenju u smislu modalnosti, na jednoj strani, i u smislu indikativnosti, na drugoj strani. Osećaju se, dakle, u nijansama značenja modalni i indikativni perifrastični oblik, svaki u odgovarajućoj kategoriji značenja. — One godine kad Švabo *šćaše doći* — znači otprilike vreme kad se u zbivanjima nagoveštavao dolazak Švaba (u tome što se, makar u kolikoj meri, oseća situacija sa mogućnostima i nagoveštajima onoga što će se desiti i jest boja modalnosti u ovakvim izrazima). To se u primeru, recimo: kad *se šćaše* po zemlji Srbiji... *da prevrne* — može osetiti još u jačoj meri: nije htelo da se kaže samo: pre nego *će se* u Srbiji *prevrnuti* — nego i: u vreme kad je situacija nagoveštavala događaje koji će izvršiti prevrat — u tome se, jače ili slabije, ogleda modalnost u značenju ovih izraza. Naravno, ovde, kao i u mnogim drugim slučajevima kad je reč o kategorijama značenja, imamo slučaj gde se kategorije značenja — indikativna i modalna — dodiruju i gde one nisu oštro izdiferencirane.[31])

56. Ja mislim da baš razlika u značenju u smislu glagolskog modusa i čini to što nije uvek baš lako zamenljiv u ovakvim izražajnim konstrukcijama ovaj modalni oblik običnim futurom, i što nekad i ne može biti te zamene. I zamene, u stvari, ne može biti kad je oštrije naglašena modalnost — zato je nemoguća i u ovim stihovima narodne pesme. U vremenskoj rečenici, samoj po sebi indikativnoj, futur će biti indikativnog značenja (vremenski relativ, ili, drukčije rečeno, relativni indikativ), a modalni oblik će i doći, kad je potrebno, i ako je to potrebno, da dâ nijansu modalnosti, ili jače istaknutu modalnost.[32])

---

[31]) I kod starih naših pisaca ima primera koji su i po vremenskom odnosu i po modalnom karakteru glag. radnje bliski ovim primerima o kojima ovde govorimo, samo u drukčijim sklopovima složene rečenice. Takvi bi mogli biti primeri u RjA (III, str. 670b): »I kada ja pogledah onoga tiha jelenka, gdi se *htiše* na drumku s dušicom *razdiliti*« (P. Hektorović), i: »Još mjesec ne bješe izišao, a svijetla prem *htiješe* danica *isteći*« (N. Nalješković). Izraz: gdi se *htiše*... s dušicom *razdiliti* — mogao je biti rečen i sa formom običnog futura (gdi *će* se... *razdiliti*) sa značenjem relativne, preteritalne budućnosti. Tako se moglo reći i: još mjesec ne bješe izišao, a danica *će* tek »*isteći*« (očekivalo se da danica »istekne« — smisao modalnosti).

[32]) Iz stavljanja naporedo *indikativnog* i *modalnog* značenja i dosad se vidi kako ja upotrebljavam termine *indikativni* i *modalni*. O kategorijama glagolskih značenja vidi kod prof. Belića u knjizi O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku, Beograd 1941, str. 355—410. Ja upotrebljavam *indikativ* i *indikativni* za ono što bi se po Beliću odnosilo na *indikativ u širem smislu*, a mesto njegova uobičajeno upotrebljeno

57. Da se ova glag. konstrukcija uobičajila još u starijim periodima našeg jezika i u širem njegovu prostranstvu, pokazaće nam lepo primeri iz galipoljskog govora koje mi je saopštio Pavle Ivić, asistent Instituta za srpski jezik u Beogradu: dá je se pojâlo (= čitalo) na vôm ïstome jezïku, jöš ćâvu lêⁱpo da ga pâmtim (= još bih ga lepše pamtio); dövlen (= odovud) da bêⁱvu pröšalo, ni ćâz da se prvâti (<prѣvrati, = ne bi se kola prevrnula); dá sam je vëⁱdivo (= video), ćâvu da pükne m; da ćâv ga náćem, ćâv da ga naučîm pämēti — i sl. Vidi se jasno obična upotreba u sklopu rečeničnom sa irealnom uslovnom kao zavisnom rečenicom. Da toga ima tamo i inače, pokazuju i druge rečenične forme, kao: ćâz d-ümre, ama povratïli ga, dušom mu se muči — i sl.

58. Valja primetiti i to da u svim ovim konstrukcijama, sa svim njihovim modifikacijama značenja, imperfekat, inače oblik samo trajnog značenja, ovde nema ni u tom smislu svoje svojstvo posebnog oblika glagolskog. Vidsko je značenje ono koje je dato glagolom u infinitivu, a to što je ovde u našim primerima posredi upotreba svršenog glagola uslovljava značenje glagolskog vida čitave glagolske konstrukcije. Ali, ako su gotovo svi primeri, oni koje sam mogao primetiti u pisanom tekstu, svršenog glagolskog vida, ne znači da tu i tamo ne može biti upotrebljen i glagol nesvršenog vida u ovoj kombinaciji s imperfektom glagola hteti (ili i sa perfektom i aoristom, gde se i oni javljaju), i ne znači da se u govornom jeziku ne može to i češće čuti (iako ne onako često kao konstrukcija sa svršenim glagolom u infinitivu). Može se, napr., sasvim lepo reći: čovjek pašče tu vezat ne hoćaše (ne šćaše), u gornjem Njegoševu smislu, sa značenjem radnje koja traje ili koja se trajno ponavlja, ili: a nijedan ne hoćaše izlaziti (ne šćaše izlaziti) prema primeru: sreća bješe Turci ne znadoše, a nijedan izići ne šćaše — gde bi ne hoćaše izlaziti značilo trajnu radnju kad se misli na izlaženje jednog po jednog — distributivno trajno ponavljanje radnje.

59. Ali, mora se još jedna stvar konstatovati kad je reč o glagolskom vidu u odnosu na ove naše pomoćne glagole, koji su po poreklu svoga značenja trajnoga glagolskoga vida — imati, hteti (mislim na sve ove naše oblike). Izuzetno od pojava (što ja često naglašavam[33]) kad je reč o značenjima glagolskih oblika) da glagolski oblici, sami po sebi kao gramatičke kategorije, vidsko značenje ne mogu promeniti, — izuzetno dakle, od toga, ima ponegde nešto u ovakvoj vezi imperfekta s infinitivom što ne daje sasvim jasnu i odredljivu sliku vidskog značenja ovih konstrukcija.

---

nog termina, prosto indikativ (za što on ponegde kaže indikativ u užem smislu) ja imam izraz indikativni apsolutiv, vis-à-vis koga dolazi indikativni relativ, za razliku od modalnog relativa, koji obuhvata u vremenskom smislu sva modalna značenja. Mislim da je ovo opravdano radi uprošćavanja stvari i dovođenja terminoloških izraza u logičan sklad, pri čemu ne može nastajati zabuna.

[33]) Vidi, između ostalog, Pitanja savremenog književnog jezika, knj. II, sveska II, str. 233—234 — i Južnoslovenski filolog XII, str. 86.

U onom posebnom značenju imperfekta od glag. imati s infinitivom datog glagola gde kombinacija znači: umalo, zamalo ne izvršiti radnju glagolsku, iako infinitiv svršenog glagola daje u vidskom smislu ograničenje radnje, ipak imperfekat glagola imati, i to isključivo ovde, zadržava nešto od vidskog karaktera svoga imperfekatskog oblika. On to nema po svojoj semaziološkoj vezi s osnovom glagola imati, jer je on tu vezu već izgubio kad se po značenju sveo na funkciju i značenje pomoćnog glagola. Imah crknuti od smijeha — imadijah crknuti od smijeha — razlikuje se jedno od drugoga samo u nijansama vidskog značenja pomoćnih glagolskih oblika imah i imadijah (imađah), ni u čemu više. Aorist imah, iako bi sam po sebi, kao aorist trajnog glagola, morao imati trajno vidsko značenje, u ovoj kombinaciji, kao istinski pomoćni glagolski oblik, nema ničeg svog vidskog (to značenje pripada infinitivu kao glavnom obliku perifrastične konstrukcije). Međutim, stvar ne stoji sasvim tako s imperfektom u izrazu imadijah crknuti od smijeha. Imadijah crknuti ovde u vidskom smislu značilo bi — u toku nečega što je obeleženo u tekstu kao situacija, kao subjektivno raspoloženje, — bio sam u stanju da sam svakoga časa mogao crknuti; to stanje je trajalo dok je trajala i data situacija koja ga je i uslovila, ali u krajnjoj liniji granicu trajanja daje izvršenje, odnosno ovde neizvršenje, radnje označene infinitivom glavnoga glagola. Moglo bi se, na drugi način, reći da pred sobom imamo neobičnu i izuzetnu pojavu u jeziku kakav je naš da u perifrastičnom glagolskom obliku, i kao takvom, pomoćni glagol, i kao takav, odražava izvestan refleks svoga glagolskog vida(ali ne po svojstvu značenja svoje glagolske osnove nego po svojstvu oblika, koji je vezan samo za jedno vidsko značenje), a glavni glagol u infinitivu ima svoj vid, koji mu po glagolskoj osnovi i pripada i koji on tek u krajnjoj liniji daje i čitavoj glagolskoj konstrukciji. Meni se čini da je vrlo važno, i to baš ovde, razmotriti i pitanje vidskog značenja ovih oblika radi toga da nas stvari u kojima se očituju izrazite suprotnosti ne bi dovodile u zabunu. Na poseban način čuvanje, u izvesnom smislu i u izvesnoj meri samo čuvanje, vidskog značenja u obliku pomoćnog glagola ne znači to da i ovde nemamo posla sa ovakvim imperfektom kao pomoćnim glagolom i da ga treba kako drukčije tumačiti po njegovoj funkciji i njegovu značenju nego kao pomoćni glagol. — Kad se sve uzme jedno s drugim, onda se može kazati da u ovakvim značenjima glagolski oblik tipa imadijah crknuti, u osnovi svršenog glag. vida, ima karakter jedne posebne vidske vrste značenja, posebnog vidskog lika u granicama značenja koje mogu imati kategorije perfektivnog glagolskog vida, a to posebno značenje vidskog lika daje izrazu imperfekatski oblik pomoćnog glagola.[34]) I na taj način se samo u izvesnoj meri očituje i izuzetnost pojava u našem jeziku da pomoćni glagol ne ostaje, kao inače, sasvim neutralan, sasvim neosetljiv, u pogledu vidskog gla-

[34]) O sekundarnom vidskom značenju glagola u tom jednom smislu treba shvatiti termin vidski lik vidi: Belić: O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku, str. 425.

golskog značenja. — Glagol h t e t i u imperfektu, kao što rekoh,. ne javlja se ni sa tim svojstvom svoga oblika u našim pregledanim konstrukcijama izraza: u vidskom smsilu sasvim je jednako i kad se kaže: kad se š ć a š e z a r a t i t i — i: prije nego što ć e s e z a r a t i t i, — ili kad se kaže: to je bilo one zime kad š ć a š e Švabo doći — i: to je bilo one zime kad ć e Švabo d o ć i.

***

60. Kao što smo mogli videti, u čitavoj ovoj analizi perifrastičnih oblika sa oblicima glagola i m a t i i h t e t i, kao pomoćnih glagola, oni su po svojoj upotrebi modalnog karaktera, sa mogućnošću obeležavanja i čisto vremenskih značenja, kao što ih mogu obeležavati i naša glavna dva oblika — i m p e r a t i v i p o t e n c i j a l (kondicional). Naša konstrukcija sa oblicima glagola i m a t i pretstavlja sistem sa oblicima pomoćnog glagola i za sadašnjost, i za prošlost, i, videli smo, za budućnost, — i uvek sa sobom nosi određeno značenje vremenskog odnosa, a taj je odnos u smislu budućnosti, po čemu konstrukcija uvek nosi obeležje futurskog glagolskog oblika, obeležavajući radnju ili stanje budućnosti: ili u odnosu na momenat govora (za što služi prezent pomoćnog glagola), ili u odnosu na momenat u prošlosti kao predmet govora (za što služe preteritalni oblici glagola i m a t i ili prezent kad se to može i njim obeležiti kao prezentom relativnog vremenskog značenja), ili u odnosu na momenat u budućnosti — za dalju budućnost (za što može poslužiti i futurski oblik pomoćnog glagola). Sa perifrastičnom konstrukcijom u čijem sastavu imamo oblike glagola h t e t i, vidimo, stvar stoji drukčije, — ona je i po obliku i po značenju uvek preteritalnog karaktera sa manje ili više izraženim odrazom značenja i preteritalno-futurskog smisla. Manje ili više gubljenjem preteritalno-futurskog smisla ovi oblici se u upotrebi i izjednačavaju po značenju sa potencijalom, a gde toga bliskog dodirivanja i izjednačavanja nema, ostaje u krugu modalnih značenja i oštro obeleženo vremensko značenje u smislu preteritalne, relativne budućnosti, — to smo sve videli i na to je u ovom izlaganju dosta ukazivano.

61. Nastajanje ovih oblika danas kao takvih i njihove upotrebe u današnjim značenjima, mogli smo videti, — iako umnogome na sličan način, išlo je i raznim putovima. Tu se u razvitku jezika odigrao u osnovi sličan, a u ponečem različan, proces od onoga što nam danas pokazuje bugarski jezik, kako je to moglo na tom terenu imati svoj razvoj. Biće potrebno ukazati na izvesne sličnosti i razlike. U bugarskom jeziku postoje perifrastični oblici za futurske radnje u prošlosti pravljeni od pomoćnog glagola h t e t i u imperfektu i prezenta ili perfekta sa svezom d a (oblika kojim je tamo zamenjen infinitiv), u potvrdnom, ili od istog oblika glagola i m a t i i iste prezentske forme glavnog glagola u odričnom obliku (odnos kakav u bugarskom imamo u običnom potvrdnom i odrič-

nom futuru). Tako imamo oblike щѣхъ да ходя (ili щѣ ходѣхъ) — бѫдеще време въ миналото i щѣхъ да съмъ ходилъ — бѫдеще предварително въ миналото.[35])

62. Uglavnom, bugarskom prošlom budućem vremenu (бѫдеще време въ миналото) odgovara ili naš perifrastični futurski oblik sa pomoćnim glagolom od imati ili naš takav modalni oblik s pomoćnim glagolom od hteti, ili se mesto toga u zavisnoj rečenici, gde je vremenska situacija za međusobni odnos vremenskih značenja određen, može upotrebiti naš futur u preteritalno-futurskom modalnom smislu. Recimo u primeru: »Но плановетѣ на попъ Доча отиваха много по-далечъ. Той мечтаеше за едно дружество, което щѣше да направи отъ цѣлото село едно общо голѣмо и многобройно семейство. Едно такова дружество щѣше да прероди и пречисти издъно живота« Андрейчин: Граматика, 261) — budućem prošlom bugarskom odgovarao bi najboje naš perifrastični oblik s pomoćnim glagolom od imati. Pop Doče je sanjao o »družestvu« koje je imalo da stvori od celoga sela jednu opštu, veliku i mnogobrojnu porodicu« (ili: ...»koje ima da stvori = stvoriti) — sa prezentom pomoćnog glagola, pri čemu se isto tako obeležava relativna budućnost. U ovom slučaju na naš jezik se glagolska forma može prevesti, naravno, i našim običnim futurom: »koje će stvoriti« zato što je modalnost već određena izrazom: toi mečtaeše. U posebnoj prostoj bugarskoj rečenici: Edno takova družestvo .... oblicima щѣше да прероди и пречисти (щѣше да prečisti) opet odgovara najlepše naše imalo je preporoditi (da preporodi) i prečistiti. Bugarskom: »Тежка щѣше да бѫде жетвата, а при тия високи и гѫсти стъбла на житата още по-тежка щѣше да бѫде вършидбата« (Gram. 255—6) — odgovara opet najbolje naš tekst sa modalnim futurskim oblikom glagola: »teška je imala (imađaše) biti žetva... a teža je imala biti (imađaše biti) vršidba«. Kao i u prethodnim primerima gde je modalnost obeležena glagolskim oblikom mečtaeše, tako i u ovoj prostoj rečenici modalnost se sama po sebi podrazumeva jer se situacija preteritalno-futurska daje u smislu predviđanja o teškoći žetve i vršidbe. Uzmimo još jedan od na istom mestu datih Andrejčinovih primera: »Гроздань стигна до нивата и се спрѣ на оня край, отдето щѣше да почне да коси« — znači »Grozdan je došao (stigao) do njive i zaustavio se na onom kraju odakle je imao (imađaše) početi da kosi«, što se može prevesti i u našem običnom futuru preteritalno-modalnog značenja: ...zaustavio se na onom kraju odakle će početi da kosi.

[35]) Vidi: д-ръ Л. Д. Андрейчинъ: Основна българска граматика София 1942, str. 254, 258. U bugarskom jeziku postoji i druga forma prvog oblika sa nepromenljivim oblikom pomoćnog glagola (gore u zagradi).

63) Svi primeri citirani u Andrejčinovoj gramatici za upotrebu budućeg prošlog vremena pokazuju modalnu upotrebu i karakterišu ovaj oblik kao modalni, i tako, u stvari, treba okarakterisati po zajedničkoj osobini ove i naše i bugarske perifrastične oblike.

U našem jeziku u izričnoj rečenici koja zavisi od preteritalnog oblika glagola sa značenjem osećati, misliti (verba sentiendi, cogitandi et deklarandi) u debitivnom značenju (v. gore) naš modalni oblik s pomoćnim glagolom od imati nije zamenljiv oblikom futura kao što je to slučaj u Bugarskom. U bugarskom izraz: **Горданъ бѣше заборавилъ, че щѣше да ходя на воденица** može da se kaže i: **Горданъ бѣше заборавилъ че ходи на воденица.** (Andrejčin, str. 256), a na našem jeziku to bi se reklo samo na jedan od ova dva načina: »Gordan je zaboravio da je imao ići (da ide) u vodenicu« (ili, razume se, po svojstvu upotrebe naših vremena, i s prezentom pomoćnog glagola ... zaboravio je da ima ići u vodenicu (ukoliko to ne bi bilo rečeno na opisan način sa glagolom trebati, morati i izrazima sličnog značenja).

64) Vidimo koliko nam se naši oblici sa pomoćnim glagolom od imati mogu podudarati s bugarskim futurom za prošlost i koliko se i ovde i tamo ogledaju u upotrebi ovih oblika modalna značenja sa obeleženim vremenskil odnosom. Međutim, i naš modalni oblik s oblicima pomoćnog glagola hteti može se podudarati s bugarskim futurom za prošlost, i to se ogleda u vezi glavne rečenice sa zavisnom uslovnom, gde je u našem jeziku i najobičnija upotreba ovog modalnog oblika. U bugarskom jeziku, kako kaže Andrejčin, buduće prošlo vreme igra osobitu ulogu u uslovnoj rečenici (str. 275). Primeru: »**Да имаше повече такива честни души, България сега немаше да плуе въ такова радикално блато**« (str. 255) odgovarao bi naš govorni izraz: »Da je bilo više takvih časnih duša, Bugarska ne šćaše sada plivati u takvom radikalnom blatu, ili običnije — literarno: ... Bugarska danas ne bi plivala ... (Kao što se vidi i u bugarskom preteritalno-futurski oblik može obuhvatiti vremenski i sadašnjost, — glavno je da se odražava budućnost u odnosu na određenu prošlu situaciju — vidi za naš oblik gore na str. 33). — Samo, za razliku od našeg jezika, u bugarskom je proširenija u ovakvim rečeničkim konstrukcijama mogućnost upotrebe prošlog futura na račun potencijala (kondicionala), sa kojim se on u takvoj upotrebi meša. U našem jeziku ne bi mogao doći ovaj naš modalni oblik u ovakvoj konstrukciji sa ovim značenjem: **Да бѣхъ по-младъ,щѣхъ да отида въ гората да ти уловя едно славейче** (str. 257). Ako bi se u našem jeziku upotrebio odgovarajući oblik sa glagolom hteti, onda bismo imali pravo značenja ovoga glagoga (ne bi to bila vrednost pomoćnog glagola): »Da bijah mlađi, hoćah otići u goru da ti uhtavim jedno slavujče,« razlikuje se po tome od izraza: »Da bijah mlađi, otišao bih u goru da ti uhvatim jedno slavujče«. Postoje oštre granice po značenju u izrazima kad se istim oblikom izražava, na jednoj strani, volitivno značenje glagola hteti i, na drugoj, potencijalno, optativno i sl., koje se inače izražava potencijalom, i to, kao što vidimo, ne zavisi od

oblika rečeničnog nego od raznovrsnih načina vezivanja ličnog glagolskog oblika sa subjektom glagolske radnje, što se ogleda u smisaonoj vrednosti teksta. — Na sličan način i ovaj bugarski izraz tražio bi isključivo naš potencijalni oblik: »И ако бѣше живъ сега да ме чуе какъ съмъ я свършилъ, сълзи щѣха да намокрятъ сухитѣ му очи« (257) — naše: suze bi nakvasile njegove suhe oči.

65) Kad se po značenju uporede naš modalni oblik sa pomoćnim glagolom od hteti i potencijal, onda, gde se oni mogu među sobom jedan drugim zamenjivati u rečenicama sa zavisnom uslovnom, ne može se reći za naš jezik da postoji razlika u većoj i manjoj sigurnosti sa kojom se pretpostavlja realizovanje uslovljene radnje,[36]) razlika je samo u onom što sam već gore napomenuo da se formom sa pomoćnim glagolom hteti ukazuje i na vremenski momenat, čega ne može biti kad se upotrebi condicional (što je, dakle, u tom slučaju ostavljeno da se vidi iz čitave složene rečenične konstrukcije).

66) I u našem jeziku se uporedo sa bugarskim izrazom: »щѣхъ утре заминоват, но отложихъ« (Andrejčin, str. 256) može reći: »Hoćah sutra otputovati (da otputujem), no odložih,« ali to ne bi bilo rečeno u smislu našeg perifrastičnog oblika kao takvog, već tu imamo posla sa značenjem glagola hteti: htio sam, nameravao sam sutra da otputujem, do jednog momenta pre sadašnjeg bio sam odlučan, ali sam se predomislio (i momenti namere i momenat preinačivanja odluke pripadaju prošlosti, a infinitivna radnja samo pripada budućnosti, jer je vremenski njeno izvršavanje (izvršenje) obeleženo prilogom sutra. — U stvari, za razliku i od modalne forme s pomoćnim glagolom od imati i od potencijalne modalne forme za modalni oblik sa pomoćnim glagolom hteti, kad je on u pravom smislu perifrastični modalni oblik, može se reći da se on vremenski ne može odnositi na budućnost, a da se samo u konstrukciji složene rečenice sa zavisnom irealnom uslovnom može odnositi i na sadašnjost kako sam gore pokazao.

***

66) Osim modalnih perifrastičnih oblika o kojima je bila reč u ovoj studiji i potencijala postoje još u posebnim značenjima koja nisu obuhvaćena upotrebom ovih triju gramatičkih kategorija i oblici modalnog karaktera sa preteritalnim oblicima glagola biti, u svojstvu pomoćnog glagola, i infinitivom glavnog glagola. Oni se javljaju sa specifičnim značenjima i u različitim formama razgraničenim teritorijalno po upotrebi, i kao takvi zahtevaju i posebnu analizu i utvrđivanje njihove vrednosti i njihova nastajanja. O njima će biti reči drugom prilikom.[37])

[36]) Tu razliku oseća Andrejčin u bugarskom jeziku, pored obeležavanja i vremenskog odnosa: „А въ условнитѣ изречения тѣ означаватъ пакъ сѫщитѣ съотношения на действията по време. Отъ друга страна въ такива случаи (т. е. въ условни изречения) ясно се чувствува въ значението на тѣзи форми по-голѣма положителность въ изказването на действието, отколкото при истинското условно наклонение« . . . (str. 257).

[37]) Reč će biti o odlicima modalnog značenja bio doći = trebalo je da dođeš (da dođe), ili, kako se u drugim krajevima kaže u istom smislu, bijaše doći — i o drugim modalnim značenjima ovih i sličnih oblika.

J. VUKOVIĆ, QUELQUES FORMES VERBALES PÉRIPHRASTIQUES ET MODALES SPÉCIALES DANS LE SERBO-CROATE

RÉSUMÉ

Dans cette étude il est question de différents tours périphrastiques du verbe qui, chez nous, ordinairement, ne se traitent pas comme tels, mais dont l'étude s'impose dans notre syntaxe contemporaine.

Dans ses cours à l'université le professeur Belić a constaté qu' à côté du futur ordinaire il existe également en serbo-croate un futur avec *imam* et l'infinitif du verbe principal possédant un certain sens modal. Se basant sur ce fait principal, l'auteur traite les divers formes et sens de ce futur.

D,abord, il faut constater l'existence d'un sens indicatif de cette forme du futur, laquelle par ces traits principaux a un caractére modal. P. ex.: »Pred tobom je sve sadanje: što bi, što jest, što ima doći = što će doći« — c'est le futur ordinaire. Les indications données par le Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti relativement au sens du verbe *imati* et par les textes des auteurs contemporains dont la syntaxe a été étudiée par l'auteur, permettent de relever tout un système de formes — présent, prétérit et futur — de ce tour périphrastique, dont l'emploi modal est presque parallèle à l'emploi de l'indicatif du futur ordinaire, mais qui, outre ce second emploi, possède certaines formes dans lesquelles est fixé le moment auquel se rapporte l'action du futur relatif. Dans les textes anciens l'emploi du futur modal avec les formes du verbe *imati* en qualité d'auxiliaire est plus fréquent que dans les textes contemporains et, dans la langue moderne, ces formes sont plus usitées dans la langue parlée et dans les textes qui reflètent le langage populaire.

Les sens modaux de ces tours ont les diverses nuances du débitif, du prescriptif et du prohibitif (dans les formes négatives) etc. En s'appuyant sur le langage moderne et les auteurs contemporains, l'auteur analyse les sens (ceux-ci, dans leurs nuances, peuvent être également indiqués par l'intonation de la phrase) et fixe leurs rapports temporels.

Est surtout intéressant l'emploi du tour futur modal avec les formes auxiliaires du verbe *imati* au prétérit avec un sens modal spécial dans le cadre des situations prétéritales. En voici quelques exemples: *imah* mrtav *panut'* od smijeha (Njegoš); *imao sam se smrznuti* od studeni; *imađah umrijeti* od gladi — etc. — signifiant: umalo što nisam mrtav pao od smijeha (j'ai failli mourir de rire, ich wäre fast gestorben vor Lachen), umalo što se nisam smrzao od studeni — etc. Notre tour futur modal du prétérit dans de telles phrases n'est pas bien interprété quant au sens dans le Dictionnaire de l'Académie, où l'on compare sa signification avec certaines nuances du futur relatif construit avec des formes auxiliaires du verbe *hteti*.

Dans l'étude sur notre syntaxe on n'a pas encore prêté attention à ce fait qu'on emploie dans une semblable acception de tour

modal périphrastique les formes du prétérit du verbe *hteti* en qualité d'auxiliaire. L'auteur de cette étude essaie de fixer aussi la valeur sémantique et syntaxique de ces tours modaux en analysant des exemples tirés du dictionnaire précité à l'article du verbe *hotjeti,* ainsi que dans les dialectes modernes et dans les textes d'auteurs contemporains et du XXième siècle. Il n'est pas difficile de prouver que dans les exemples: doista ga dostignuti šćaše da mu ne bi šarca od mejdana (ch. pop.); sreća bješe Turci ne videše, a nijedan *utećи ne šćaše* (ch. pop.); čovjek pašče tu *svezat' ne šćaše* (Njegoš) — l'imparfait du verbe *hteti* n'est autre chose qu'une forme de verbe auxiliaire, sans rapport avec le sens autonome du verbe *hteti* employé d'une manière indépendante. A la différence des tours périphrastiques contenant l'auxiliaire *imati,* on voit apparaître ici le plus souvent l'auxiliaire à l' imparfait (hoćah, šćah, ćah) à l'exeption de certains cas spéciaux — subordonnés à la construction de la phrase — dans lesquels on peut employer le parfait (htio sam) ou l'aoriste (htjedoh).

Dans les tours impersonnels comme: bolje hoćaše biti da si me poslušao (= bolje bi bilo da si me poslušao etc.) ressortent le mieux les qualités de ce tour modal. Dans ce tour *hoćaše biti* l' imparfait du verbe *hteti* lorsqu'il est employé d'une manière autonome ne peut correspondre à cette acception, non plus qu'aux autres acceptions de ce tour périphrastique.

Les sens de ces formes dans la plupart des cas coïncident avec les sens qu'ont le plus souvent les formes modales du potentiel (conditionnel): doista ga *dostignuti šćaše* — peut le plus souvent être rendu par: doista *bi* ga *dostigao;* čovjek pašče tu *svezat' ne šćaše* — čovjek ne bi tu svezao pašče — etc. Les sens de cette catégorie modale, cela va sens dire, sont le plus souvent potentiels, débitifs etc. Là où le tour périphrastique ne saurait être remplacé par le potentiel, il s'agit d'une structure spéciale de la phrase qui exige ce tour périphrastique. P. ex.: »Je li on — jest, Šćepanovo čelo, oči i nos: i ćah reći... da se i on od mene u postelji libijaše« (Ljubiša — ćah reći = bio sam gotov reći) — etc.

Ce tour périphrastique modal s'emploie le plus souvent dans une phrase dont l'action verbale dépend de l'action d'une proposition conditionnelle irréelle: doista ga dostignuti šćaše da mu ne bi šarca od megdana — mais avec ce sens dans la langue usuelle et l'usage littéraire correct on ne pourrait employer autre chose que le potentiel: doista *bi* ga *dostigao* — etc.

Avant l'auteur, Ljuba Stojanović et August Musić, chacun à sa manière, ont remarqué l'identité de ces deux tours, sans d' ailleurs approfondir l'étude du tour périphrastique.

Notre tour modal présente une nuance spéciale dans le cas où il indique le futur relatif du passé, conçu comme une annonce, avec lequel est en rapport le temps du futur en question: ce futur était attendu à un moment donné. P. ex.: kad se *šćaše* po zemlji Srbiji, po Srbiji zemlji da *prevrne* (= prevrnuti), i da druga *postane* (= postati) sudija, tu knezovi nisu radi kavzi; kad se *šćaše zaratiti;*

— kad se *htjelo* zaratiti (prije nego što će se zaratiti) etc. Il est clair qu'ici encore il s'agit de la valeur d'un tour périphrastique et non d'un tour verbal où le verbe *hteti* à l'imparfait garderait son sens autonome.

Dans les cas où, comme cela arrive ordinairement, le potentiel et ce tour prétérito-futural peuvent s'employer parallèlement, il existe une différence de sens — non quant à la modalité mais quant à l'indication du rapport de temps; ce tour contient en lui-même également le sens du futur du prétérit (autrement dit le sens au point de vue du temps est restreint à la prétéritalité), tandis que le potentiel (conditionnel) ne saurait avoir ce sens par lui-même, ne pouvant l'acquérir que par le contexte.

Notre tour périphrastique comprenant l'imparfait du verbe auxiliaire *hteti* peut encore être employé pour indiquer le temps dans un sens qui est usuel au potentiel (conditionnel) pour marquer une action qui a été habituelle dans le passé, qui s'est répétée bien des fois: *hoćaše* kod nas *doći*, pa bismo dugo razgovarali (= on *bi* često kod nas *dolazio*...); moja popadija *šćaše* mi *reći:* nosi mi to iz kuće (= moja popadija *bi* mi *rekla*... ili: moja popadija mi *je* često *rekla*...).

Il y a certaines constructions qui permettent l'emploi d'autres formes prétéritales du verbe *hteti* en qualité d'auxiliaire faisant part de ce tour périphrastique, mais ailleurs la forme est restreinte à l'imparfait du verbe auxiliaire.

Le tour périphrastique comprenant l'auxiliaire *imati* n'est en fait autre chose qu'une forme du futur avec *imati* en vieux slave, conservée et, dans certaines nuances, élargie, laquelle est une des formes du futur ordinaire dans cette langue. Ce qui a pu contribuer au développement du tour périphrastique avec *hteti* ce sont des constructions de phrases où des formes prétéritales de ce verbe avec l'infinitif du verbe principal se sont identifiées au futur contemporain ordinaire, là où il indiquait le futur relatif modal par rapport à un moment quelconque dans le passé. Y ont pu contribuer des tours analogues aux contemporains: one zime kad Švabo *šćaše doći* u našu zemlju = one zime kad *će* Švabo *doći* (prije nego što će doći) u našu zemlju. Dans son développement ultérieur rejoignant le potentiel, par ses nuances modales, ce tour s'est identifié avec lui dans la plupart des cas.

Les formes des verbes *imati* et *hteti*, entrant dans ces tours périphrastiques, n'ont plus de sens propre d'aspect — la construction entière se réduit à une seule nuance d'aspect dont le porteur est le verbe principal à l'infinitif (où bien au présent avec la conjonction *da*, lorsque ce tour supplée l'infinitif).

Les processus de formation de pareils tours périphrastiques modernes en serbo-croate ont été dans une certaine mesure parallèles aux tours modaux des mêmes verbes dans la langue bulgare.

L'auteur se reserve de traiter en une autre occasion des tours modaux périphrastiques avec les formes du verbe *biti* au prétérit en qualité d'auxiliaire (bijaše doći = trebalo je da dođe; bio doći — même sens etc.).